

Göçmen Dernekleri ve Sosyal Sermaye: Almanya'daki Yaşlı Türk Göçmenler Örneği

Ferhan Saniye Palaz¹

Öz: Göçmenler göç ettikleri varış ülkelerinde çok sayıda ve farklı işlevlere sahip dernekler kurmaktadır. Bu göçmen derneklerinin sosyal, politik ve ekonomik olarak göçmenler için önemli rolleri vardır. Göçmenlerin dernek kurma davranışı köken ülkedeki ve varış ülkesindeki sivil toplum kültüründen etkilenmekle birlikte, esas olarak göç sürecinin ortaya çıkardığı sonuçlarla biçimlenmektedir. Göç, dernek kurmayı pekiştirmektedir. Bu dernekler göçmenlerin kendi iç grupları ile sosyalleştikleri bir yapıya sahip olabildiği gibi, diğer göçmen grupları ve/veya göçmen olmayanlarla birlikte paylaştıkları mekânlar da olabilmektedir. Bu makalenin amacı Almanya'da yaşayan birinci nesil Türk göçmenlerin bu dernekleri kullanımını sosyal sermaye ekseninde ele almaktır. Fenomenolojik nitel araştırma deseni ile 60 yaş ve üzeri 18 göçmenle derinlemesine mülakat yapılmıştır. Çalışma grubunda şu göçmen dernekleri ile karşılaşılmıştır: İnanç-temelli dernekler, kültür-temelli dernekler, spor kulüpleri, sosyal kulüpler ve eğitsel kulüpler. Bu derneklere resmî üyeliği olan katılımcılar olduğu gibi, olmayanlar da vardır. Katılımcıların sosyal sermaye teorisine göre izole dernek olarak tanımlanan, dayanışmacı sosyal sermayeyi güçlendiren derneklere daha sık katıldığı görülmüştür. Aracı sosyal sermayeyi güçlendiren derneklere katılıma da rastlanmıştır. Derneklerden bazılarının temel işlevi sosyalleşme iken bazılarında kültürel amaçlar ve gönüllü çalışma öne çıkmaktadır. Katılımcıların bu dernekleri ağırlıklı olarak sosyal ağ, sosyal destek ve sivil katılım için kullanmakta olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: göç • yaşlılık • ulusötesi yaşlanma • göçmen dernekleri • sosyal sermaye

1 Ferhan Saniye Palaz (Doktora Adayı), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul Türkiye. Eposta ferhanpalaz@gmail.com

Atıf: Palaz, F. S. (2020). Göçmen dernekleri ve sosyal sermaye: Almanya'daki yaşlı Türk göçmenler örneği. *Toplumsal Değişim*, 2, 157–187.

Uluslararası göç küreselleşmenin bir parçasıdır. Küreselleşme modern bilgi ve iletişim teknolojileri üzerinden ulusötesi ağlar inşa ederek gerçekleşmektedir (Castles, 2000, s. 271). Göç çalışmalarında ulusötesi yaklaşım, birey ve toplulukların birden fazla ulusal sınır dahilinde yaşaması durumunu tanımlar (Horn ve Schweppe, 2017, s. 335). Küreselleşmenin günümüz toplumundaki sonuçlarından biri ulusötesi yaşlanmadır. Bugün, göçmenler özellikle de Avrupa ve Kuzey Amerika'nın yaşlanan nüfusunun azımsanmayacak bir parçasını oluşturmaktadır (Ciobanu, Fokkema ve Nedelcu, 2017, s. 164). Ulusötesi bir yaklaşımla yaşlanma araştırılırken, bireyler için aynı anda birden çok coğrafi bölgenin önemli olduğu dikkate alınmaktadır (Klok, Van Tilburg, Suanet ve Fokkema, 2017, s. 26).

Ulusötesi yaşlanma çalışmalarında yaşlanan göçmenlerin vatandaşlık ve emeklilik hakları, köken ülkelerine geri dönüş niyetleri, sağlık ve bakım hizmetlerine erişimleri konularında çok sayıda çalışma varken meselenin sosyal boyutuna ilgi görece yakın zamanda uyanmıştır. Yaşlanan göçmenlerin hayatında göçmen dernekleri önemli bir rol oynamaktadır. Göçmenlerin farklı tarihsel dönemlerde ve farklı varış ülkelerinde kurdukları gönüllü dernekler göç sürecinin her aşamasında sosyal, kültürel, politik ve ekonomik uyum ve iş birlikleri hususlarında merkezi bir role sahiptir (Cordero-Guzman, 2005, s. 889). Göçmen dernekleri farklı ihtiyaçlara karşılık olarak kurulmakta ve hem yasal statüleri hem de yönetim mekanizmaları açısından çeşitlilik göstermektedir. Göçmen derneklerinin yapı ve karakteri aynı varış ülkesindeki farklı göçmen grupları arasında bile çeşitlilik göstermektedir (Vermeulen, 2005, s. 970). Ortak özellikleri ise göç süreci ile birlikte ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve politik ihtiyaçların karşılanması amacıyla kurulmalarıdır.

Bu makalede yaşlı göçmenlerin sosyal sermayesinde göçmen derneklerinin yeri yorumlanmaktadır. Türkçe literatürde sosyal sermayeyi ele alan güncel çalışmalar arasında Özmete'nin (2010) yardımseverlik ve gönüllü çalışma ile sosyal sermayenin yapılandırılmasını ele aldığı nicel araştırması, Uçar'ın (2016) sosyal sermaye ile politika, ekonomi, sağlık ve eğitim arasındaki ilişkiyi ele alan çalışması, Gönç-Şavran'ın (2018) sosyal sermaye ve sağlık ilişkisini ele alan çalışması, Gök'ün (2015) Türkiye'de kadın ve toplumsal kalkınma odaklı sivil toplum kuruluşlarının sosyal sermaye kavramı ile yorumlayan çalışması bulunmaktadır. Sosyal sermayeyi göç ekseninde ele alan çalışmalar arasında Adıgüzel'in (2013) göçmenlerin dayanışma ağlarını, Duman ve Alacahan'ın etnisite ile sosyal sermaye ilişkisini, Sunata'nın (2014) tersine beyin göçünde sosyal ağların rolünü ele aldıkları çalışmalar yer almaktadır. Avrupa'daki göçmen derneklerine odaklanan çalışmalar da bulunmaktadır. Adıgüzel (2004) Almanya'daki Türk derneklerinin 10-20 yaş grubunda kimliğin korunması ve üretilmesindeki rolünü ele almakta ve Şahin-Kütük (2017) de Hollanda'daki göçmen Türklerin ulusötesi faaliyetleri arasında sivil toplum kuruluşlarını değerlendirmektedir. Türkçe literatürde iş gücü göçüne odaklanan çalışmalar arasında Sunata (2013),

Şahin-Kütük (2015), Yüksel ve Hiçdurmaz (2019) yer almaktadır. Türkiye'den Avrupa'ya göç etmiş yaşlıların sosyal sermayesine odaklanan çalışmaların sayısı ise görece azdır. Yaşlılar özelinde Palmberger (2017) Avusturya, Palaz (2020) Almanya, Palaz ve Adıgüzel (2016) Hollanda örneğini incelemiştir. Bu makale Türkçe literatüre Almanya'da yaşanan birinci nesil Türk göçmenlerin göçmen derneklerine katılımı odağında katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Farklı Göçmen Dernekleri ve İşlevleri

Göçmen derneklerinin hem kuruluş amaçları, hem de karşılık gösterdikleri ihtiyaçlar yani işlevleri oldukça çeşitlidir. Göçmen derneklerinin temel işlevi sosyal ağ oluşturmalarıdır. Bu sosyal ağ üzerinden göçmenler sosyal destek kaynakları sağlamaktadır. Moya (2005) göçmen derneklerini gizli dernekler, kredi dernekleri, ortak yarar toplulukları, din-temelli dernekler, hemşeri dernekleri ve politik-temelli dernekler olmak üzere altı kategoriye ayırmaktadır. Göçmenlerin kurduğu dernek tiplerinden biri “yardımlaşma toplulukları” olup bunlar refah devletinin ortaya çıkmasından önce bu modelin yerine getireceği doğum, tıbbi bakım, ilaç, işsizlik ve engellilik sigortası, yaşlılık merkezlerine yerleşme ve gömülme hizmetleri gibi pek çok ihtiyacı karşılamıştır (Moya, 2005, s. 843). Tarihçi Beito (2000) bu konuda ayrıntılı bir inceleme sunmaktadır ve refah devleti öncesinde göçmenlerin kurduğu “kardeşlik topluluklarını” ele almaktadır. Yardımlaşma toplulukları gibi kardeşlik toplulukları da hastane, konaklama tesisi, yetimhane ve yaşlılar evleri gibi kurumlar işletmiştir ve sağlık sigortası, cenaze sigortası, hastalık harcaması, doğal afet ve salgınlar gibi yerel krizler için de müşterek sigorta hizmetlerini sunmuşlardır.

Görüldüğü gibi bu dernekler tarihte ekonomik, sağlık, bakım boyutlarında bireylerin yaşamlarında pek çok işlevi yerine getirmiştir. Göçmen derneklerinin hem göçmen toplulukları hem de varış ülkesi toplumu için yerine getirdiği pek çok işlevi vardır. Moya'ya (2005, s. 834) göre göçmen dernekleri “ikincil örgütler” olup, göçmenler için akrabalığın birincil bağları ile devlet gibi üçüncül kurumların zorunlu düzenlemeleri arasında işlev göstermektedir. Sennett (2017, s. 44) göçmenlerin bu dernekler üzerinden “yerel bir karaktere sahip aktif bir kamusal hayat” inşa ettiklerini ve toplumun daha büyük kurumları ile kendi yaşam dünyaları arasında dolayım sağladıklarını ifade etmektedir.

Göçmen derneklerinin kuruluşu, göç sürecinin ortaya çıkardığı yeni ihtiyaçlarla birlikte şekillenmektedir. Söz gelimi sosyalleşme amacı ile kurulan göçmen kahvehanelerinde, hemşeri derneklerinin ilk adımlarının atıldığı bilinmektedir (Yurdakul, 2009, s. 32). Bu derneklerin işlev gösterdiği alanlar çeşitlilik göstermektedir. Örneğin, Erder (2006, s. 218–220) İsviçre'deki Türklerle yaptığı çalışmada göçmenlere ait bir dernek lokalinin sosyalleşme için düzenli mekân sağladığını ve buna ek olarak cami olarak kullanıldığını, cenaze işlemleri için ortak fon havuzuna aracılık ettiğini

ve köken ülkeye ziyaret için otobüs seferlerinin planlandığını gözlemlemiştir. Ayrıca kendi sosyal ağları üzerinden iş bulmak için de göçmenler bu dernekleri kullanmaktadır. Palaz (2015) da Hollanda’da yaptığı araştırmasında cami lokali ve dernek binalarının bayram ve özel günlerde şenlik ve kermes etkinlikleri için kullanıldığını, farklı göç nesillerinin bir araya gelerek spor müsabakalarını izlediklerini, kültürel olarak kendilerine uygun yiyeceklerin temin edilmesi için kullanıldığını yani sosyal kullanımlarının yanı sıra ekonomik bir işlevlerinin de olduğunu gözlemlemiştir.

Göçmen derneklerinin bir diğer rolü de göçmenlerin bu dernekler üzerinden kolektif kimlik oluşturması, bu kimliklerini ifade etmeleri ve sürdürmelerinde görülmektedir (Schrover ve Vermeulen, 2005, s. 823). Portes ve Sensebrenner’in (1993, s. 1328) çalışmasına göre göçmenler farklı bir kültürle karşılaştıklarında bir “biz-lik” duygusu arayışına girebilmektedir. Göçmen dernekleri “kolektif/müşterek kimlik” oluşturarak, göçmenlerin toplumun bütünü ile kendi kimlikleri arasındaki farkı ortaya koymasına imkân sağlamaktadır (Moya, 2005, s. 839). Hemşeri dernekleri yerel aidiyete vurgu yapmakta olup diğer göçmen derneği tiplerine kıyasla köken ülkedeki yerel toplulukla bağların korunmasını daha çok vurgulamaktadırlar ve bu amaçla köken ülkedeki köy veya kentteki okulların desteklenmesi, tarihi ve kültürel değeri olan eserlerin korunması gibi konularda para toplandığı gibi göç edilen varış ülkesinde kendi topluluklarına ait bir gazete çıkararak doğum, evlilik ve ölüm ilanlarını, mezuniyetleri, memleket fotoğraflarını, derneğin organize ettiği piknik ve şenlikleri, nostaljik hikayeleri ve amatör şiirleri paylaşılması gibi yerel karakteri öne çıkan etkinlikler gerçekleştirilmektedir (Moya, 2005, s. 848, 849).

Yurdakul (2009) Almanya’daki göçmenlerle yaptığı çalışmasında derneklerin politik temsiliyet işlevi üzerinde durmaktadır ve bu dernekler üzerinden göçmenlerin varış ülkesi toplumuna uyum sürecinde yukarıdan aşağı yönlü değil aşağıdan yukarı yönlü bir dinamik sağladıklarını ifade etmektedir. Yurdakul’a (2009, s. 11) göre göçmen dernekleri pasif alıcılar değil politik sistemin aktif katılımcıdır. Bu dernekler üzerinden göçmenler çoğunluk toplumuna devlet otoritelerince dayatılan yollarla değil, kendi seçimleri üzerinden entegre olma imkanı bulmaktadır. Dernekler, alıcı ülkede meşru/yasal politik aktörler olarak doğmaktadır (Yurdakul, 2009, s. 12). Ek olarak, göçmen dernekleri toplumdaki diğer göçmen grupları ve işçiler gibi farklı açılardan dezavantajlı grupların sivil ve politik katılımı için de imkân sağlamaktadır (Yurdakul, 2009, s. 114). Politik-temelli göçmen dernekleri, öncelikli amacı sosyalleşme mekânı sağlamak olan derneklerden ayrılmaktadır (Moya, 2005, s. 850).

Göçmenlerin kurdukları dernekler ekonomik anlamda da işlev göstermektedir. Örneğin, göçmenler resmî kaynaklara erişimde sorun yaşadıklarında kendi toplulukları içinde kredi havuzları oluşturmaktadır (Moya, 2005, s. 842). İnfomal kredi kurumlarına üye olan göçmenler ortak bir para havuzuna belirlenen bir miktarda katkıda

bulunmakta ve ihtiyaçları olduğunda da ortak havuzdan maddi destek almaktadırlar (Portes, 1998, s. 12–13). Bu ekonomik-temelli derneklere ek olarak göçmenler kendi sosyal ağları içerisinde borçlanma üzerinden ekonomik destek oluşturmaktadırlar (Sennett, 2012, s.168).

Göç sürecinin göçmen derneklerine yönelik ihtiyacı ortaya çıkarmasının nedenlerinden biri bürokratik süreçlerdir ve farklı göç tiplerinde bu ihtiyacın nedenleri de farklılaşmaktadır. İsveç'e uluslararası anlaşmalı işçi göçü örneğinde devlet göçmenlerin boşanma, banka işlemleri ve vergi gibi konularda resmî ve hukuki yardım aldığı, resmî çevirmen eşliğinde belge ve dilekçeleri hazırladığı bir göçmen bürosu kurmuştur (Erder, 2009, s. 239). Erder'e (2009, s. 241) göre bu bürolar göçmenlerin göç ettikleri varış ülkesi ile "kurumsal düzeyde bütünleşmesini" sağlamış ve kendi içlerinde oluşturdukları resmî olmayan sosyal destek sisteminin yerini resmî olanların almasını sağlamıştır. Göçmen derneklerinin sosyal bir aktör olarak hem göçmenlerin hem toplumun bütününün hayatında ne kadar etkin rol oynayabileceği bu derneklerin sosyal sermayelerine ve göç ülkesinin politikalarına bağlıdır.

Göçmen Dernekleri ve Sosyal Sermayeleri

Sosyal sermaye kavramının kuramsal arka planı Bourdieu, Coleman ve Putnam'ın çalışmalarına yaslanmaktadır. Bourdieu ve Coleman'ın sosyal sermaye yaklaşımları arasında benzerlikler vardır. İkisi de mübadeleye ve bireylerin bilinçli tercihlerle kurdukları sosyal ağlarından sağladıkları faydaya önem verir. Bourdieu mikro seviyede sosyal ağlar ve bunlardan sağlanan bireysel çıktılar arasındaki ilişkiye odaklanan çok sayıda araştırmayı etkilemiştir. Putnam'ın yaklaşımında ise sosyal sermayeye toplumun makro ve mezo seviyelerinde işleyen kamusal bir metadır ve sivil katılımın ağları, güven ve müteakabiliyetin normları olarak tanımlanır (Scrivens ve Smith, 2013, s. 15, 16). Putnam'a göre (2000, s. 20) sosyal sermayenin kolektif boyutunda bireysel olarak kurulan sosyal ağların bireyi aşan daha geniş toplumsal sonuçları odağa alınmaktadır. Böylelikle sosyal sermaye bir kamu malıdır; bir cemaatin üyelerinin ortak değer ve karşılıklı güveninde yerini bulur ve cemaatin tüm üyeleri için erişilebilirdir. Grup sosyal sermayesini konu alan çalışmalarda Putnam'ın yaklaşımı sıklıkla kullanılmaktadır.

Sosyal sermaye tartışmalarında iki yaklaşım tanımlanabilir. İlki, bireyler tarafından sosyal sermayenin kullanımına odaklanır ve ilişkiyel seviyededir. Bireysel yaklaşımda 1) bireyler sosyal ilişkilere nasıl yatırım yapar ve 2) bireyler kendilerine bir dönüt meydana getirmek için sosyal ilişkilere gömülü kaynakları nasıl kullanır sorularına odaklanır. İkincisi, grup seviyesinde sosyal sermayeye olup 1) gruplar nasıl kolektif bir değer olarak sosyal sermaye sağlamaktadır ve 2) böyle bir kolektif değer grup üyelerinin erişebildikleri kaynakları nasıl artırmaktadır konularına odaklanır (Lin, 1999, s. 31, 32). Grup sosyal sermayesine erişim, bireylerin derneklere üyeliği üzerinden gerçekleşmekle birlikte, derneğe üye birini tanımakla da edinilebilir. Dola-

yısı ile sosyal sermayede dernek üyeliğinin etkileri geniştir, grup seviyesinde sosyal sermayeye sadece üyeler değil, üyelerin arkadaşları da erişebilir. Böylelikle sosyal sermaye arkadaşlık ağları üzerinden “gezinmektedir” (Tillie, 2004, s. 536).

Sosyal sermaye, grup seviyesinde değerlendirilirken öncelikle dayanışmacı ve aracı sosyal sermaye kavramları karşımıza çıkmaktadır. Putnam’a göre (2000, s. 20) aracı sosyal sermaye farklı grupları dahil edici iken dayanışmacı sosyal sermaye iç gruba özeldir ve homojen bir sosyal ağ oluşturur. Dayanışmacı sosyal sermaye, müte-kabiliyet geliştirilmesi ve dayanışmanın pekiştirilmesi için elverişli iken; aracı sosyal sermaye bireylerin dış gruplar ile sosyalleşmesine ve ait oldukları iç grubun dışarıda-ki imkânlarla erişmesine olanak sağlar. Dayanışmacı sosyal sermayeye örnek olarak göçmen topluluklarının, üyelerine sosyal ve psikolojik destek sağlaması ve üyeleri için güvenilir iş gücü ve piyasa sağlaması verilebilir (Putnam, 2000, s. 20). Göçmen derneklerinde göçmenler arasında güçlü bir dayanışmacı sosyal sermaye kurulmak-tadır (Lee ve Moon, 2011, s. 817).

Bazı göçmen grupları bu dayanışmacı sosyal sermayeyi, aracı sosyal sermaye “bi-riktirmek” için kullanmaktadır (Lee ve Moon, 2011, s. 818). Bu nedenle dayanışmacı sosyal sermayesi güçlü olan göçmen derneklerinin desteklenmesi ile sosyal bütünleşme sağlanabilir (Putnam, 2007, s. 164–165). Aracı sosyal sermaye sosyal uyumda daha önemli kabul edilmektedir çünkü dayanışmacı sosyal sermaye tek başına baskın olduğunda göçmenlerin geniş toplumsal dokuya yeterince uyum sağlamaması pahası-na sadece kendi toplulukları ile güçlü bağlar kurması ihtimali vardır (Cheong ve ark., 2007, s. 29). Öte yandan Van der Meer’e (2016, s. 72) göre göçmen dernekleri aracı sosyal sermaye oluştursalar dahi bunların üyelerine bir grup kimliğini sağladıklarını, diğer gruplarla sosyalleşmelerini teşvik ettiklerini ve farklılıklara karşı toleransları-nın artmasını cesaretlendirdiklerini kesin olarak iddia etmek mümkün değildir.

Derneklerin sosyal sermayesi yorumlanırken önemli olan bir diğer kavramlar da der-neklerin “izole” ya da “bağlı” karakterleridir. Dernekler yoğun bir örgütsel ağda birbiri ile bağlı ise, derneklerden birine üyelik, katılımcılarına diğer derneklerin kaynaklarına da erişim imkânı sağlamaktadır. Öte yandan izole bir dernek ise sadece kendi kaynak-larını üyelerinin erişimine sunabilmektedir. İzole derneklerin üyelerinin diğer dernekle-rin kaynaklarına erişimi yoktur (Tillie, 2004, s. 531). Bağlı dernekler kendi üyeleri üze-rinden diğer derneklere bağlanmaktadır. Yani birden çok derneğe üye olan bir birey, bu dernekleri birbirine bağlamaktadır. Bağlı dernekler bireylerin kendi dernekleri içinde kazandıkları güveni derneğin dışındaki bireylere de aktarmalarına olanak tanır ve genel güvenin güçlendirilmesinde izole olanlardan daha faydalı olmaktadır (Paxton, 2007, s. 51). İzole dernekler kendi üyeleri ile sınırlı bir sosyal sermayeye sahiptir.

Bağlı derneklerin üyelerine ve katılımcılarına sağladığı grup seviyesinde sosyal sermaye altında, kullanabilecekleri sosyal destek kaynaklarına ek olarak, genelleş-

tirilmiş güvenin sağlanması da önemli bir yere sahiptir. Göçmen dernekleri üyelerine “biz” duygusu sağlamak ve üyeleri arasında güven oluşturmaktadır. Bağlı dernekler, kendi üyeleri arasında oluşturdukları güvene ek olarak, genelleştirilmiş diğerlerine yönelik güven de tesis etmektedir. İzole derneklerde ise üyeler arasında yüksek güven varken, üyelerle sınırlı sosyal etkileşimin sonucu olarak diğerlerine güven konusunda kişilere fikir kazanma imkânı sağlayamamaktadır (Paxton, 2007, s. 53). Grup sosyal sermayesi bir grupta norm ve güvenin kolektif üretimi (Lin, 1999, s. 32), yerel topluluğa aidiyet hissi ve grup aktivitelerine katılım (Theurer ve Wister, 2010, s. 165) üzerinde durmaktadır. Göçmenler farklı ihtiyaçlara yönelik dernekler kurduğunda ve bu dernekler kendi içinde ve diğer toplumsal grupların dernekleri ile ağ oluşturduğunda, aracı sosyal sermayesi yüksek bağlı dernekler meydana getirmiş olmaktadır. İzole dernekler ise grup içinde güçlü bir dayanışmacı sosyal sermaye üretmekte fakat grup dışına uzanamamaktadır.

Konumuzla ilgili olarak son olarak, Putnam (1993) yatay ve dikey örgütler arasında ayırım yapmaktadır. Ona göre sosyal sermaye en fazla yerel, kültürel ve hobi örgütlerinde kurulan sosyal temaslarla yani yatay ağlarla güçlendirilmektedir. Bu tür örgütlerde bireyler eşit şartlarda, düzenli etkileşime girmekte ve birbirlerine güvenip güvenemeyeceklerine karar vermektedirler. Temaslardaki bu gönüllü yapı, güçlü güven ilişkilerinin kurulması için önemlidir. Aksine, dikey ağlar hiyerarşik olarak yapılanmış örgütlerde bulunur ve sosyal güven ve iş birliği sağlamaz, bu nedenle de kolektif eylemin güçlendirilmesinde daha az etkilidirler (akt., Tillie, 2004, s. 534). Yatay örgütler bir topluluk oluşturur ve spor, gençlik, dini hayat gibi alanlarda aktiftirler. Dikey örgütler spesifik politik amaçlara sahiptir ve politika yapıcılar ile seçmenler arasında dolayım sağlarlar. Sosyal hareket örgütleri, sendikalar ve politik partiler dikey örgütlere örnek verilebilir (van Londen, Phaet ve Hagendoorn, 2007, s. 1205–1206).

Göç Politikaları ve Göçmen Dernekleri

Moya'nın (2005, s. 839) çalışmasına göre göçmenlerin göç ettikleri varış ülkesinde dernek kurma temayülü köken ülkelerindeki ya da varış ülkesindeki dernek kurma kültüründen bağımsız olarak gelişmektedir. Göçmenlerin dernek kurmasını artıran esas etkenin göç sürecinin kendisi olduğu, kültürel arka plan ve yurttaşlık alışkanlıklarının ise ikincil etmenler olduğu ifade edilebilir. Göç sürecinin pekiştirici karakteri ise göçle birlikte akrabalık gibi birincil bağların ve devlet kurumları gibi üçüncül kurumların sağladığı sağlık-bakım, serbest zaman kullanımı ve sosyal destek rollerindeki gerileme sonucu ortaya çıkan ihtiyaçlardır (Moya, 2005, s. 840).

Göçmenler, göç edilen varış ülkesinin kültüründen bağımsız olarak dernek kuruyor olsa da varış ülkesi derneklerin yönetsel faaliyetleri ve işleyişi üzerinde biçimlendirici olmaktadır. Moya (2005, s. 840) aynı ülkedeki farklı göçmen gruplarının dernek kurma pratiklerindeki benzerlikleri kullanarak bu iddiayı desteklemektedir. Varış

ülkesi, devletin göçmenlere ve göçmen derneklerine yönelik politikaları ile etkili olmaktadır (Schrover ve Vermeulen, 2005, s. 823, 824). Ek olarak, göç tipi ve göçmen grubun grup içi dayanışma ve aidiyet mekanizması da etkilidir. Amsterdam'daki Türk ve Surinamlı göçmenlerin dernek kurma etkinliklerini kıyaslayan Vermeulen (2005, s. 966), aile bağları ya da yerel-temelli enformel sosyal ağların çok güçlü olduğu göçmen grupları arasında dernek kurma temayülünün daha düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Göçmen derneklerinin kuruluşu ve sürekliliği üzerindeki etkisi nedeni ile farklı göç tiplerinin, göç ve göçmen politikalarının anlaşılması önemlidir.

Göçmen derneklerinin çalışılması, göçmen topluluklarının kompleks ve dinamik gelişiminin anlaşılmasında önemlidir. Bu derneklerin çalışılması ile göçmenlerin varış ülkesine yerleşme süreçlerine dair önemli bilgi edinilmektedir. Hangi faktörlerin dernek kurulması ve devamlılığında etkili olduğunun ve bu etkinin nasıl işlediğinin anlaşılmasını sağlamaktadır (Schrover ve Vermeulen, 2005, s. 823). Bu noktada öncelikle uluslararası göçün tanımı ve kategorileri anlaşılmalıdır. Uluslararası göç bir devletten diğerini ayıran sınırları aşmak demektir. Bununla birlikte sınır geçişlerin büyük çoğunluğu göç olmayıp turistik amaçlar ve iş gereği yapılmaktadır. Ayırıcı olarak göç, belli bir süre yerleşmeye işaret eder. Çoğu ülkenin göç politika ve istatistiklerinde farklı göç kategorileri vardır. Söz gelimi Avusturalya klasik bir göç ülkesi olarak görülür çünkü ulus-inşa geleneği göç üzerindedir. Pek çok ülke içinse göç geçici olarak nitelendirilir (Castles, 2000, s. 270). Kalıcı uluslararası göç 1) iş nedeni ile göç, 2) serbest dolaşım hakkı ile göç, 3) aile birleşmesi göçü, 4) insani nedenlerle göç ve 5) diğer nedenlerle göç olmak üzere beş kategoriye ayrılmaktadır (OECD, 2014, s. 90). Bu göç tipleri kendine özgü sosyal, ekonomik ve bürokratik süreçleri de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle farklı tipte göçmen derneklerine ihtiyaç doğmaktadır.

Bu makalede göç tiplerinden işçi göçü ve onun beraberinde getirdiği aile birleşmesi göçü ele alınmaktadır. Castles ve Kosack'a göre (1973, s. 12-13) göçmen kavramı kimilerince sadece bir ülkeden diğerine kalıcı olarak yerleşen kişiler için kullanılsa da kavramın içeriği genişletilerek bir ülkeye sadece birkaç yıl hatta mevsimlik bir dönem için göç eden insanları da kapsayacak şekilde kullanılabilir. Kalıcı ve geçici göçmenleri sabit olarak ayırmak her zaman mümkün değildir. Zira göçmenlerin hepsi köken ülkelerinden ilk ayrıldıklarında kalıcı olarak varış ülkesine yerleşme niyetine sahip değildir. Göçün geçici/kalıcı karakteri zaman içinde de değişebilmektedir. Söz gelimi Alman Federal Cumhuriyeti 1960'larda "misafir işçi" alımı yaptığında bazı göçmenleri "mevsimlik işçi" olarak sadece birkaç aylığına kabul etmişse de; hem zamanla yerleşimin sıkı biçimde kontrolünün zorlaşması hem de pek çok iş göçü akımında olduğu gibi varış ülkesinin göçün sürekliliğine üstü kapalı olarak izin vermesi ile birlikte düzensiz bir göç dalgasının başlaması sonucu göçmenler kalıcı hale gelmiştir. Düzensiz göçte, genellikle istihdam arayışındaki kişiler zorunlu evrak ve izinler olmaksızın göç etmektedirler (Castles, 2000, s. 270). İncelenen diğer göç tipi

olan aile birleşmesi göçünde, hali hazırda göç etmiş olan bir aile üyesine köken ülkedeki aile bireylerinin katılımı söz konusudur. Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya ve pek çok Avrupa Birliği üyesi ülke prensipte bu göçü yasal göçmenler için tanımaktadır. Anlaşmalı işçi göçü sistemi olan ülkelerde aile birleşmesi göçünün reddedildiği durumlarda, aile üyeleri varış ülkesine düzensiz göç yapabilmektedir (Castles, 2000, s. 271).

Göç tipine ek olarak, varış ülkesinin göç ve göçmen politikaları da göçmen dernekleri üzerinde etkilidir. Devletlerin dernekler üzerindeki müdahalesi göçmenlerinin resmî örgütlenme sürecini etkiler. Göçmen derneklerinin cesaretlendirilmesi ve bunlara fon sağlanması göçmen topluluğunun örgütsel alt yapısına olumlu etkiye bulunabilmektedir. Fakat devletin çok fazla müdahil olması durumunda göçmenler ait girişimler yok olabilmektedir (Schrover ve Vermeulen, 2005, s. 829, 830). Yine, varış toplumunun göç ve göçmenlere yönelik algı ve tutumları da önemli olmaktadır. Göçün yabancı iş gücüne olan talep neticesinde planlı olarak gerçekleştirildiği ülkelerde göçmenlere yönelik tutum, mültecilik neticesinde gerçekleşen plansız göç alan ülkelerden daha olumludur (Lolle ve Torpe, 2011, s. 201). Bununla birlikte planlı gerçekleşen hatta ülkeler arası ikili anlaşmalarla gerçekleşen göçler bile her toplumda olumlu karşılanmamaktadır. Göçe dair tanımlar nesnel olmayıp devlet politikalarının sonuçlarıdır. Politik ve ekonomik amaçlara ve kamusal eğilimlere cevap olarak geliştirilmektedir. Uluslararası göç, dünyanın ulus devletlere bölündüğü bir dönemde olduğunda, doğulan ülke norm olarak kalmakta ve başka bir ülkeye taşınma ise sapma olarak görülmektedir. Bu durumda göç, kontrol edilmesi gereken yoksa tahmin edilemeyen değişimleri beraberinde getirebilecek olan potansiyel bir sorun olarak algılanmaktadır (Castles, 2000, s. 270).

Göç politikaları ve göçmenlere yönelik tutum sosyal sermaye üzerinde de etkili olmaktadır. Putnam (2007, s. 138–139) gibi bazı kuramcılar modern toplumda göçe bağlı etnik, kültürel ve sosyal çeşitliliğin artmasının sadece kaçınılmaz olmayıp, uzun vadede arzu edilen önemli bir “sosyal kazanç” olduğunu iddia etmektedir. Bununla birlikte bu potansiyel sosyal kazanç, Bauman’a göre (2017, s. 19) günümüzde göçmenlere vatandaşlık ve sosyal hakların tanınmasındaki gönülsüz tavrın gölgesinde kalmaktadır. Uluslararası göç küreselleşmenin bir parçası olsa da, göçle birlikte gelen sermaye politik gücü elinde tutanlar tarafından hoş karşılanır ve istenirken, göçün beraberinde getirdiği kültürel farklılıklar potansiyel bir tehdit olarak görülebilmektedir (Castles, 2000, s. 271). Bu durum günümüze özgü olmayıp geçmişte de benzerdir. Sözelimi, Venedik’e salt ticari nedenlerle kabul edilmiş olan ve “şehre yerleşmiş yabancılar” olarak görülen göçmenler, ekonomideki önemli rolleri nedeni ile zaman içerisinde kalıcılık kazansalar da resmî olarak şehrin vatandaşı da sayılmadıkları için “daimi göçmenler” olarak yaşamışlardır (Sennett, 2017, s. 14, 19). Neticede Venedik “yabancıları şehre çekme pahasına” zengin olmuştur ve arka planda bu göçmenlerin şehre yerleşip ticaret yapmalarının

değil belli bir süre alım satım yaptıktan sonra geldikleri yerlere geri dönmelerinin istendiği söylemi hakimdir (Sennett, 2017, s. 20, 22).

Göçmen gruplar ile varış ülkesi toplumu arasındaki sosyal temaslar ve toplumun bütününe sosyal sermayesine etnik çeşitliliğin etkisi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Göçün ve çok kültürlü çeşitliliğin sosyal sermaye üzerindeki etkisini incelerken Putnam “temas teorisi” ve “çatışma teorisi”ni tartışmaktadır. Temas teorisine göre bireyler kendilerinden farklı insanlarla ne kadar çok bir araya gelirse tereddüt ve kayıtsızlığın üstesinden gelerek güven duymaya başlamaktadır; çatışma teorisine göre ise farklı insanlarla ne kadar fiziksel yakınlık içine girilirse “bizden olana” o kadar bağlanılmakta ve “diğlerine” olan güven de azalmaktadır (Putnam, 2007, s. 142). Bu iki yaklaşımın dayanışmacı ve aracı sosyal sermayeye yaklaşımları da şöyledir: Temas teorisine göre çeşitlilik iç grup/dış grup ayrımını azaltır ve dış grupla aracı sosyal sermayeyi pekiştirir. Çatışma teorisine göre ise çeşitlilik, iç grup/dış grup ayrımını artırmakta ve iç grupta dayanışmacı sosyal sermayeyi güçlendirmektedir (Putnam, 2007, s. 144). Putnam üçüncü bir bakış açısı önermekte ve “söndürme teorisi” adını vermektedir. Buna göre etnik çeşitlilik hem grup içi hem de grup dışı dayanışmayı düşürebilir, yani hem dayanışmacı hem de aracı sermayeyi zayıflatmaktadır (2007, s. 144).

Görüldüğü üzere Putnam (2007) bir toplumdaki etnik çeşitlilik ile sosyal sermaye arasında negatif ilişki olduğunu iddia etmektedir. Putnam iddiasını genişleterek etnik çeşitlilik olan bölgelerde yaşayan bireylerin yerel yönetime de daha az güvenmekte ve kolektif projelerde görev almaları ya da gönüllü çalışmalarının da daha düşük seviyede olduğunu söylemektedir. Bu iddia Avrupa’da çok kültürlü politikalar yerine asimilasyon politikalarının uygulanması gerektiği yönünde tavır alan politika yapıcılarının dikkatini cezbetmektedir (Lolle ve Torpe, 2011, s. 192). Putnam’ın bu iddiası literatürde pek çok çalışma ile sınanmıştır. Ortaya koyduğu negatif ilişki Stolle ve diğeri tarafından (2008) Kanada örneğinde doğrulanmıştır. Uslaner (2009) ise çalışmasında güveni düşürenin etnik çeşitlilik değil etnik ayrışma olduğunu göstermiştir. Letki (2008) Birleşik Krallık’taki çalışmasında güvenin altını oyanın etnik çeşitlilik değil düşük mahalle statüsü olduğunu göstermiştir.

Putnam’ın iddiasını desteklemeyen çalışmaların dikkat çektiği temel nokta, düşük sosyal sermayede sadece etnik çeşitliliğin değil ekonomik çeşitliliğin de dikkate alınması gerektiğidir. Oliver ve Madelberg’in (2000) çalışmasına göre düşük sosyo ekonomik statü, göçmen gruplarına karşı olumsuz tutumu tetikleyen faktördür (akt., Lancee ve Dronkers, 2011, s. 601). Lancee ve Dronkers’in çalışma sonuçlarına göre (2011, s. 616) politika yapıcılar toplumsal seviyede bütünleşmeyi sağlamak için ekonomik faktörlere odaklanmalıdır. Dikkat çekilen bir diğeri de yönetsel eksikliklerdir. Etnik çeşitlilik ile güven arasında negatif ilişki bulan çok sayıda çalışma olmasının yanı sıra, nedensellik kurulamayacağı sonucuna ulaşan çok sayıda çalışma

da vardır (Koopmans ve Schaeffer, 2016, s. 854). Levels ve arkadaşları (2015, s. 767) etnik çeşitlilik ve sosyal sermaye arasındaki nedensellik kuran çoğu çalışmanın kesitsel olduğuna ve negatif ilişkinin doğrulanması için aslında yetersiz olduklarına dikkat çekmektedir.

Göçmen derneklerinin farklı grupları bir araya getirme potansiyeli üzerinde duran yaklaşımlar, özellikle de bağlı derneklerin göçmenlerle toplumun diğer grupları arasında temas noktası sağlayabileceği ve böylelikle aracı sosyal sermayeyi geliştirebileceği üzerinde durmaktadır. Devlet kurumları etnik çeşitlilik ve güven arasındaki negatif ilişkinin üstesinden gelmek için sosyal sermaye ve güvenin tesis edileceği şartları sağlama kapasitesine sahip olabilir (Levels ve ark., 2015, s. 767). Bu noktada önemli olan göçmen derneklerine müdahale etme ile onları destekleme arasındaki ince çizginin ayırt edilmesidir. Göçmen derneklerinin kuruluş ve sürekliliği üzerinde varış ülkesinin göç ve göçmen politikaları, toplumun göçmenlere yönelik tutumu, göçmenlerin göç motivasyonu ve göç tipi, göçmen grubun dernekleri hangi ihtiyaçlara karşılık olarak inşa ettiği ve diğer gruplarla nasıl bir ilişki halinde olduğu önemli rol oynamaktadır. Bu etmenlerin tamamı göçmen derneklerinin sosyal sermayesi üzerinde de etkili olmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada fenomenolojik araştırma deseni kullanılmıştır. Fenomenolojik araştırmalarda veri kaynağı, araştırmanın odaklandığı olguyu tecrübe eden bireyler ya da gruplardır. Başlıca veri toplama aracı derinlemesine görüşmedir. Ayrıca gözlem yapılarak görüşmelere temel oluşturulur ve görüşmeler desteklenir. Bu araştırma deseni ile kesin ve genellenebilir sonuçlar ortaya konamasa da, araştırılan olgunun daha iyi anlaşılması sağlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 80,81). Fenomenolojik araştırmada veri toplandıktan sonra katılımcıların o fenomenle ilgili deneyimlerinin özünü tanımlayan bütüncül bir betimleme yapılır. Bu betimleme, çalışma grubunun “neyi” “nasıl” deneyimlediklerini ortaya çıkarır (Moustakas, 1994'ten akt., Creswell, 2016a, s. 77).

Çalışma Grubu

Nitel araştırmada bulguların geçerliliği için derinlemesine bir betimleme yapılması önemlidir (Creswell, 2016b, s. 202). Fenomenolojik araştırmalarda söz konusu fenomeni bütün yönleri ile deneyimlemiş bireylerden oluşan bir çalışma grubu ile çalışılır (Creswell, 2016a, s. 78). Bu nedenle çalışma grubunun temel özellikleri özetlenerek araştırma bulgularının daha ayrıntılı bir resminin sunulması hedeflenmektedir. Bu araştırma Türkiye'den Almanya'ya genç yaşta göç ettikten sonra göç ülkesinde ikamet etmeye devam etmiş olan yaşlı göçmenlerin sosyal sermayelerinde göçmen

derneklerinin rolünü yorumlamayı hedeflemektedir. Bu nedenle çalışma grubunda evinden yardım almadan çıkıp sosyalleşebilecek kadar sağlıklı olan bireylerle görüşülmüştür. Çalışma grubunda 18 katılımcı vardır. Katılımcıların 13'ü erkek, 5'i kadındır. Kadın katılımcıların daha az olmasının nedeni çalışmanın yürütüldüğü kent- sel mekânlarda kendilerine erişimin daha sınırlı olmasıdır. Katılımcıların en yaşlısı 91 yaşında, en genci 63 yaşındadır. Katılımcılar farklı dini, politik ve kültürel arka planlara sahiptir. Tüm katılımcıların çocukları ve çoğunun torunları vardır. On dört katılımcı evlidir, dördü eşini kaybetmiştir. Çocuklarıyla aynı evde ya da apartmanda yaşayan katılımcılar olsa da büyük kısmı çocuklarıyla aynı semtte ya da kentte yaşamaktadır. Çocukları başka ülkede yaşayan bir katılımcı da vardır. Katılımcıların çoğu ilkokul ya da lise mezunudur, bir katılımcı üniversite mezunudur. Göç edilen yaş ortalaması 27 olup katılımcılardan ikisi aile birleşmesi ile göç etmiştir, diğerleri işçi olarak göç etmiştir. Katılımcıların Almancaya hakimiyeti yaşam seyrinin daha erken dönemlerindeki tecrübelerine göre değişmektedir. Ücretli bir işte hiç çalışmamış olan iki kadın katılımcının Almancası doktor muayenesi gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için bile yetersizken, ücretli işte çalışmış olan kadın katılımcıların Almancası dahi bu dilde sosyal ilişkiler kurmaları için yetersizdir. Bu durumda çalışma yaşamları boyunca Almanca kullanmaya ihtiyaç duymamış olmalarının etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Erkek katılımcılar arasında Almancaya hakimiyet daha yüksek seviyededir. Derneklerde resmî görevleri olduğu için Almanca iletişim kurması gereken katılımcıların dil yetkinliklerinin daha güçlü olduğu, gündelik hayatta neredeyse sadece Türkçe iletişim kuranların ise zaman içinde ikinci dildeki yetkinliklerinin azaldığı görülmüştür. Katılımcıların çoğu Almanca resmî evrak işlerinde sosyal ağlarından yardım almaktadırlar. Çalışma grubunun en sık karşılaştıkları sorunlar arasında kötüleşen sağlık, düşük gelir ve yüksek kiralar nedeniyle asansörlü bir eve taşınamama yer almaktadır. Katılımcılardan yedisi sağlık durumlarından memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir. Sağlık sorunları arasında şeker ve yüksek tansiyon, kalp ve damar hastalıkları, diz ve bel ağrıları gibi yaşam kalitesini etkileyen ama engellilik durumu arz etmeyen hastalıklar vardır. Çoğu ücretli çalışma hayatından emekliliğe geçerken ekonomik sorunlar yaşamıştır. Bir kısmı erken emekli olmuştur ya da çalışma geçmişlerinde uzun dönem işsiz kaldıkları olmuştur.

Veri Toplama Aracı

Nesnel durumu önceden araştırılmış belirli bir toplumsal soruna odaklanıldığı için veri toplama tekniği olarak “sorun-merkezli görüşme” seçilmiştir. Yarı yapılandırılmış soru formu kullanılarak görüşmecilerin soruları serbestçe yanıtlaması sağlanmıştır (Mayring, 2011, s. 73). Araştırmacı görüşmeyi yalnızca yönlendirmiştir.

Veri Toplama Süreci

Görüşmeler 2016 yılı Mart ayında yapılmıştır. Görüşmelerin altısı Frankfurt'ta, yedisi Köln'de, beşi Berlin'de gerçekleştirilmiştir. Ortalama görüşme süresi 40 dakikadır. Görüşmeler inanç-temelli derneklerde, sosyal kulüplerde, kültür-temelli derneklerde ve katılımcıların evlerinde yapılmıştır. Katılımcılara iki şekilde ulaşılmıştır. Birincisi bu dernek ve kulüplere gidilerek katılımcılarla rastlantısal olarak tanışılmıştır. İkincisi, araştırmaya katılan kişiler üzerinden kartopu örnekleme tekniği kullanılarak görüşmeler yapılmıştır. Tüm görüşmeler ses kaydına alınmıştır. Mülakatlar Türkçe yapılmıştır.

Veri Analizi

Ses kaydı hâlinde toplanan veri sistemli bir yorumlama için yazılı hale getirilmiştir (Mayring, 2011, s. 93). Transkripsiyonda “betimsel analiz” yapılarak, görüşmeler özgün biçimlerine sadık kalınarak doğrudan alıntılarla yazılmıştır (Kümbetoğlu, 2012, s. 154). Görüşmelerin ses kaydı kesintisiz olmakla birlikte, transkripsiyonlarda bir sistem çerçevesinde özetleme yapılmıştır. Özetlemede amaç veri metninin hacimce daraltılması ve böylelikle yorumlama için yapılacak kodlama aşamasının kolaylaştırılmasıdır (Mayring, 2011, s. 99).

Cümle bozuklukları düzeltmemiştir fakat anlam kaybının ve yanlış yorumlamanın önüne geçilmesi için duygusal dışavurumlar metne köşeli parantezle eklenmiştir: “Emekliliğim vatandaşlarla geçiyor, beni rahat bırakmazlar [gülüyor]”. Yine alıntılarının anlaşılır olması için gerekli durumlarda köşeli parantez içinde açıklamalar eklenmiştir: “Bulunca o adama [aracıya] dedi ki [istek parasını] yatırdığına dair makbuzu bize ver, yoksa sana güvenmeyiz”.

Betimsel analizden sonra yorumlanacak tema ve kodlar belirlenerek bunlar arasındaki ilişki tanımlanmış ve sistematik analiz gerçekleştirilmiştir (Kümbetoğlu, 2012, s. 154; Mayring, 2011, s. 103). Bu sistemleştirme ile mevcut veriden daha üst bir düzenleme işlemine geçilmesi ve materyalin üst terimler altında toplanması sağlanmıştır (Mayring, 2011, s. 104, 105). Tüm görüşme metni tema ve kodlar haline getirildikten sonra bir kod listesi oluşmuştur. Kodlama aşamasında kodların tanım ve içeriklerinin korunmasına geçerliliğin sağlanması için dikkat gösterilmiştir (Creswell, 2016b, s. 203). Verilerin analizi tamamlandıktan sonra literatüre dayalı yorum yapılmaya başlanmıştır. Son olarak, katılımcıların birebir alıntılar ile de geçerlilik sağlanmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Katılımcıların şu göçmen derneklerine katıldıkları görülmüştür: İnanç-temelli dernekler, kültür-temelli dernekler, sosyal kulüpler, eğitsel kulüpler, spor kulüpleri. Ka-

tılımcılar arasında bu derneklerde resmî olarak gönüllü çalışan veya resmî üye olan kişiler olduğu gibi resmî üyeliği olmadan dernekleri kullananlar da vardır. Katılımcıların çoğunluğunun izole dernek olarak tanımlanan ve dayanışmacı sosyal sermayeyi güçlendiren derneklere katıldığı görülmüştür. Aracı sosyal sermayeyi güçlendiren derneklere katılıma daha az rastlanmıştır. Derneklerden bazılarının temel işlevi sosyalleşme iken bazılarında kültürel amaçlar ve gönüllü çalışma öne çıkmaktadır. Katılımcıların bu dernekleri ağırlıklı olarak sosyal ağ, sosyal destek ve sosyal katılım için kullanmakta olduğu görülmüştür. Yaşlı göçmenlerin aile dışı sosyal ağında bu dernekler önemli yere sahiptir. Bulgular sosyal ağ, sosyal destek ve sivil katılım olmak üzere üç temada değerlendirilmiştir.

Sosyal Ağ

Göçle birlikte akrabalık ve benzeri birincil bağların ve devlet kurumları gibi üçüncül kurumların sağladığı sağlık-bakım, serbest zaman kullanımı ve sosyal destek rollerinde gerileme olmaktadır. Bu durumda göç süreci bu ihtiyaçların karşılanması amacıyla göçmenlerin dernek kurmasını pekiştirmektedir. Bu araştırmada ortaya çıkarılan göçmen derneklerinin temel işlevi, katılımcılara sosyal ağ ve sosyal destek sağlamalarıdır. Göçmen derneklerinin sağladığı sosyal ağlar göçmenlerin yaşam seyrinin her dönemi için önemlidir. Göçün ilk döneminde göç edilen varış ülkesine uyum sağlamada sosyal ağlar bireye destek sağlamaktadır. Göçmen derneklerinin bu yeni sosyal ağdaki biricik rolü, bu dernekler aracılığı ile edinilen ulusötesi bağların hem köken hem de varış ülkesinin kültürel öğelerini birleştirerek göçmenlere yeni ikametlerinde “memleket” havası sağlamasıdır (Heikkinen ve Lumme-Sandt, 2013, s. 198, 199). Yaşlılık döneminde göçmen dernekleri sadece dernek binasına gelebilen kişilere değil, yaşlanmanın doğal sonucu olarak fiziksel hareketliliği sınırlanmış kişilere de sosyal destek sağlanmasına dönüşmektedir. Yani dernekler, artık dernek binasına gelemeyen eski katılımcılarına destek sağlamaya devam etmektedir. Frankfurt'ta görüşülen, 1969'da göç etmiş olan 70 yaşındaki bir erkek katılımcı, inanç-temelli bir dernekte gönüllü olarak çalışmaktadır ve dernekler üzerinden göçmenlerin birbirine sağladığı sosyal desteği şu örnekle anlatmaktadır:

Yaşlıların ihtiyacı evvela akraba ziyareti. Tanıdığımız yatalak olanlara bazen dernekte toplu gidiyoruz.

Göçmenlerin kurduğu derneklerin yaşlılık sürecinde de önemli bir sosyalleşme mekânı sağladığı görülmektedir. Palmberger'in (2017, s. 241, 242) Avusturya'daki yaşlı göçmenlerle yaptığı çalışma bu derneklerin yaşlılar için aile dışı sosyal etkileşim sağladığını, derneklerde kurulan ilişkilerin oldukça enformel olduğu, “müda vimlerin” birbirini iyi tanıdığı, derneğin ikinci bir ev gibi görüldüğü ve katılımcıların bilinçli olarak pek çok dernek seçeneği arasından birisine katılmayı seçtiğini ortaya koymaktadır. Bu araştırmanın katılımcılarının da benzer şekilde dernekler arasından

biri ya da bazılarını bilinçli olarak seçtiği görülmektedir. Ek olarak, kadın katılımcılar arasında derneklerdeki aile dışı sosyalleşmenin özel öneme sahip olduğu görülmüştür. Köln'de evinde görüşülen, 1974'te Almanya'ya göç etmiş olan, 67 yaşındaki bir kadın katılımcı bu örneklerden biridir. Katılımcı dört senedir Türkçe okuma yazma öğrenmek için gittiği okuldaki arkadaşlarından bahsederken, mahalledeki komşularından hiçbirinin bu okulda olmadığını vurgulamakta ve ailesi ile yakın çevresinden özerk olarak vakit geçirme imkânı bulunduğunu ifade etmektedir:

Şimdi okula gidip geliyorum, evde ders yapıyorum, el işi yapmıyorum artık... Okula gidince hem 20 dakikada varıyorum oraya bi yürüyüş yapmış oluyom, hem ordaki kadınlarla konuşmuş oluyom. Bi kafamın dumanı gidiyor.

Yaşlı göçmenler Avrupa örneğinde nüfusun tümü içerisinde en dezavantajlı gruplardan biridir (Blakemore, 1999, s. 768; Ciobanu, Fokkema ve Nedelcu, 2017, s. 168; Dwyer ve Papadimitriou, 2006, s. 1301). Palmberger'e (2017, ss. 241, 242) göre göçmen dernekleri bu dezavantajlı grup için maddi yoksunluklarına rağmen arkadaşları ile buluşup vakit geçirebilecekleri mekânlar sunmaktadır. Yaşlıların ev dışı mekân kullanımına ekonomik durumun etkisi göçmenlikten bağımsız olarak İstanbul örneğinde de gösterilmiştir (Şentürk, 2015, s. 313). Bu sayede aile ile evde ya da piknik alanı gibi ücretsiz mekânlarda yapılan sosyalleşmenin yerini, ekonomik yük oluşturmeyen derneklerde diğer göçmenlerle sosyalleşme alabilmektedir. Aile üyelerinin zaman içinde kaybı ile birlikte göçmen derneklerinin sosyalleşme sağlama işlevi daha çok önem kazanmaktadır. Berlin'de görüşme yapılan, 1968'de işçi olarak Almanya'ya göç etmiş olan 72 yaşındaki erkek bir katılımcı inanç-temelli dernekteki sosyal ağı hakkında şunları söylemektedir:

Akrabalar eskiden daha çoktu, kendi çevremizle beraber olduk ilk geldiğimiz zamanlarda. Pikniğe gidiyorduk, birbirimizi ziyaret ediyorduk. Ama şimdi akrabalar pek kalmadı... Sıkılmaya vaktim olmuyor, Almanlar der ki emeklinin vakti olmaz. Sabah camiye geliyorum, eve gidip bir kahve içiyorum, biraz dinlenip geri geliyorum camiye. Arkadaşlarla vakit geçiyor... Bilardo [cami lokalindeki] arada sırada oynuyorum... Üyesi olduğum başka bir dernek yok, zaten benim vaktim yok.

Göçmen derneklerinin kullanım amacı göç nesilleri arasında farklılaşmaktadır. Dernekler daha genç nesiller için önemini kaybedebilmektedir (Ryan ve ark., 2008, s. 681). Palmberger, yaşlı göçmenlerin bu dernekleri kullanmasının gerisinde benzer göç geçmişleri ve sosyoekonomik durum ile uluslararası yaşlanmaya dair ortak tecrübeyi paylaşma motivasyonunun bulunduğunu ifade etmektedir (s. 246). Birinci nesil, daha sonraki göçmen nesillerle bağ kurmakta zorlanabilmektedir, çünkü aynı köken ülkeden gelseler de tamamen farklı bir göç geçmişine sahip olduklarını ve ortak bir yaşamlarının olmadığını ifade etmektedirler (George & Fitzgerald, 2012, s. 254). Katılımcılar genç nesillerle aralarındaki sosyal farklılıklardan bahsetmişlerdir. Berlin'de bir sosyal kulüpte görüşme yapılan, 1968'de aşçı olarak göç etmiş olan 81 yaşındaki erkek bir katılımcı bu konuda şu ifadeleri kullanmaktadır:

Ekseri bu kulüpteyim. Okey oynuyoruz, TV’de maçları izliyoruz, Türkiye haberlerini izliyoruz. Bu şekilde günlük yaşantımız devam ediyor. Bilardo yok, paralı kumar da yok. Kendi aramızda eğleniyoruz... İlk geldiğimiz zamanlarda Türkler bir yere çıkamıyorlardı. İşten geliyorduk, evde yemeğimizi yiyip yatıp uyuyorduk ama hafta sonu gelince komşularla hasbihâller yapıyorduk. Şimdi o şeyler kalmadı... Gençler, bu ikinci üçüncü kuşaklar Alman ekolüne ayak uydurdular ve Almanya’daki gençlerin yaptığı gibi kendi aralarında spora gidiyorlar, okuldalar. Ama biz de yalnız kalmış insanlarız, burası birazdan dolar, hepimiz yaşlıyız, 60 yaşından aşığı kimse yok burda... Alman komşularımızın bazılarıyla aramız iyi, komşuluk yok burda gördüğün zaman bir selam verip geçiyorsun. Ama bir kimse birinin kapısını çalıp da derdin nedir neye ihtiyacın var, bunu bilmezler. Biz de bu yüzden Almanlarla kaynaşamıyoruz... İlk geldiğimiz zamanlar Almanların kahvehanelerine gidiyorduk, adapte olmuştuk onlarla eğleniyorduk. Sonraları Almanlarla bizim aramızda çok açıklıklar [anlaşmazlıklar] oldu.

Göçmen dernekleri oluşturdukları “cenaze fonu” üzerinden de üyelerine destek sağlamaktadır. Cenaze fonlarının amacı göçmenlerin göç ülkesinde vefat etmeleri durumunda eğer köken ülkeye defnedilmek istiyorlarsa taşıma işlemlerinin gerçekleştirilmesinde aileye yardımcı olunmasıdır. Bu yardım, aniden ortaya çıkan masrafların karşılanmasını içerdiği gibi, yolculuk sırasında aileye eşlik etme şeklinde duygusal sosyal desteği de içermektedir. Bu durum ulusötesi yaşlanma tecrübesine özgü bir zorluktur. İki ülkede birden bağlarını sürdüren ulusötesi yaşlanma tecrübesinde göçmenler ölümlerinden sonra atalarına yakın olmakla çocuklarına yakın kalmak arasında tercih yapmak zorunda kalmaktadırlar (George ve Fitzgerald, 2012, s. 255). Frankfurt’ta görüşülen, 1970’te göç etmiş olan 77 yaşındaki bir erkek katılımcı üyesi olduğu göçmen derneğinin bu konudaki dayanışma mekanizmasını şu şekilde örneklendirmektedir:

Komşularımdan yalnız düşkün kimse yok. Bir tane iş yerinden tanıdığımız vardı, beyi vefat etti, onu ben Türkiye’ye cenazeye götürdüm, kadını yalnız bırakmadım çünkü gidip gelmeye havaalanlarında girip çıkmaya vasfı yoktu. Yakınıımızdakilerle böyle alakadar oluyoruz.

Bu alıntıda görüldüğü üzere göçmen dernekleri sadece kendi üyeleri için bu dayanışmayı sağlamakla kalmayıp, kendileri ile temas halinde olan diğer göçmenlere de destek olmaktadır. Bu durum grupların üyelerine ek olarak üyelerinin sosyal ağına da sağladıkları sosyal destek kaynaklarına işaret eden “grup sosyal sermayesi” kavramı ile açıklanabilir.

Göçmen derneklerinin üyelerine ek olarak üyelerinin sosyal ağına da destek sunması, bu derneklerin resmî üye sayısı üzerinden elde edilen nicel veriden daha fazla göçmenin hayatında etkili olduğunu göstermektedir. Amsterdam’daki Türk ve Surinamlı göçmen grupların derneklerini mukayese eden çalışmasında Vermeulen (2005, s. 956) de derneklerin aktif üyesi olan göçmenlerden çok daha fazlasına ulaştığını göstermektedir. Bu araştırmada Almanya’daki göçmenlerin kurdukları derneklerin sayısı ve üye sayısı gibi nicel verilere yer verilmemiştir. Nitel olarak ortaya çıkarılan bulgulara göre katılımcılardan bazıları derneklere resmî olarak üyedir, bazıları der-

neklerde resmî olarak görev almaktadır. Çoğu katılımcı ise derneklere sosyalleşmek ya da gönüllü çalışmak için herhangi bir resmî üyeliği olmaksızın katılmaktadır.

Önceki başlıkta tartışıldığı üzere göçmen dernekleri farklı sosyal, ekonomik, kültürel ve politik ihtiyaçlara karşılık olarak kurulmakta ve hem yasal statüleri hem de yönetim mekanizmaları açısından oldukça çeşitlilik göstermektedirler. Bazı dernekler üyeler ve katılımcılar arasında yatay ilişkiler sağlarken, diğerlerinde hiyerarşik bir ilişki kurulmaktadır. Derneklerde, katılımcılar arasında yatay ilişkiler kurulduğu ve derneklerin “ortak kimlik” oluşturmaya ek olarak “topluluk oluşturma” işlevi de yerine getirdiği görülmüştür. Bu araştırmanın katılımcıları arasında salt politik-temelli derneklere ve iş-temelli derneklere katılım görülmemiştir. Araştırmada ortaya çıkarılan dernekler yatay ilişki ağlarına sahiptir.

Sosyal Destek

Sosyal sermaye sosyal, duygusal ve pratik desteğin gömülü olduğu sosyal ağlardır (Gray, 2009, s. 6). Bu araştırmada rastlanan derneklerin yatay ağlarında güçlü bir dayanışmacı sosyal sermaye “gömülü”dür. Göçün ilk yıllarında hem göç kararının verilmesinde hem de göç sonrası yerleşim ve uyum süreçlerinde akraba ve arkadaş bağlarına ek olarak göçmen derneklerine üyelik de etkili olmaktadır. Bu sosyal ağlar göçmenlere çok yönlü destek sağlamaktadır: Göçü finanse etmek için para, kalacak yer, iş piyasasına dair bilgi ve yeni iş imkânlarına erişim, sağlık bakımı ve sosyal hizmetler hakkında bilgi, hobi olanakları ve duygusal destek bunlar arasındadır (Boyd, 1989, s. 651). Göçün ilk yıllarındaki bu destek mekanizması yaşlanma sürecinde de işlevini korumaktadır. Göçmen derneklerinde benzer sorunları olan yaşlı göçmenler bir araya gelerek birbirlerine bürokratik işlemlerinde yardımcı olmaktadır. Bu konuda Köln’de inanç-temelli bir dernekte görüşülen, Almanya’ya işçi olarak 1963’te göç etmiş olan 75 yaşındaki erkek katılımcı şunları söylemektedir:

Emekliliğim vatandaşlarla geçiyor, beni rahat bırakmazlar [gülüyor]. Yardımcı oluyorum her konuda. Mesela sosyal konularda yani emekli ediyorum, hastaların emekli işlerine bakıyorum, sağlık sigorta karnelerini temin ediyorum, devlet tarafından tescilli %50 iş yapamaz durumu olanlar için gerekli raporları temin ediyorum. Doktorlarım, avukatlarım, sosyal mahkemedeki savcılarım iyi. Türkleri seviyorlar, sevdiriyoruz. Gönüllü olarak yapıyorum bunu. Sağlıkla alakalı ne konu varsa gerek buradan emekli gerek Türkiye’den emekli, ne konu varsa yardım ediyorum, yol gösteriyorum. Her gün 3, 4 vatandaş getirir resmî makamların kağıtlarını, onları okurum, doldurulacak belgeleri varsa doldururum, okurken izah ederim onlara da. Her sabah emekli sandığına giderim [evraklar için], onları da götürürüm yanımda baş vurdururum.

Bu alıntı, göçmenlerin derneklerde kurdukları sosyal ağ üzerinden bürokratik meselelerde yardımlaşma mekanizmasını nasıl oluşturduklarını göstermektedir. Resmî kurumlarla yürütülecek işlerde göçmenlerin kendi sosyal ağları üzerinden destek sağlaması katılımcılar için göçün ilk yıllarında da yaygındır. Göçle birlikte sosyal

bağların zayıflaması ya da kaybedilmesi ile göçmenler en azından geçici olarak sosyal güvenlik ağlarından mahrum kalmaktadırlar. Bu sosyal korunmasızlık durumu kümülatif sosyal ve ekonomik dezavantajlar sebebi ile zamana rağmen etkisini sürdürebilmektedir. Bu durum Fokkema ve Naderi'nin (2013) araştırması ile de gösterilmiştir. Erder (2009, s. 241) İsveç'teki araştırmasında göçmen bürolarının göçmenlerin göç ettikleri varış ülkesi ile "kurumsal düzeyde bütünleşmesini" sağladığını ve göçmenlerin kendi içlerinde oluşturdukları resmî olmayan sosyal destek sisteminin yerini resmî olanların alması için önemli olduğunu göstermiştir. Resmî bir dernek ya da kamusal bir kurum olmadığı takdirde göçmenler resmî olmayan sosyal destek ağları oluşturmaktadır. Fakat bu ağlar her zaman göçmenlerin lehine çalışmamaktadır. Bu konuda 1972'de Almanya'ya göç etmiş olan ve Köln'de kendi evinde görüşülen 70 yaşındaki kadın katılımcı, eşinin işçi olarak göç etmesi için yaptığı yasal başvuru sürecine dair tecrübesini şöyle paylaşmaktadır:

Ben geldim amcandan [eşinden] önce. Türkiye'de işçi bulma kurumuna yazılmıştık, TV firması beni istek yaptı [işçi olarak çağırıldı]. Hannover'e geldim, bizi fabrikanın işçi yurduna yerleştirdiler... Montaj işçisi olarak geldim. Okumam yazmam var ama ne anlarım montajdan. K.'de [Türkiye'deki köyü] insan yetiştiğin neysen o. Başımızda bir tane de Yunan kadıncağız vardı. Türkçe biliyordu, bize çok yardımcı oldu... 2, 3 hafta sonra kayınım geldi bir adama [aracı] para verdi istek yapması [eşinin işçi olarak göç etmesi] için. Aradan 2, 3 ay geçti. O Yunan kadıncağızla birlikte istek oldu mu diye bakmaya gittik. Adam [memur] baktı, daha yol parası yatmamış dedi, makbuzun var mı dedi. [Memur] konsolosluga telefon açtı bana verdi, bacım dedi [konsolosluk görevlisi] kardeşlerimizi çok dolandırıyorlar, o kimse [aracı] dolandırıcı olabilir bana adresini verin de takip edelim dedi. Adamın adını vermeye de korkuyorum çünkü isteği yaptıysa da yarım kalır iş uzar diye korkuyorum. Tüm istek kağıtlarımız da o adamın elinde. Yunan kadıncağız benim üzülmemeye dayanamadı, gel dedi o adamı [aracıyı] ikimiz bulalım. Bulunca o adama [aracıya] dedi ki [istek parasını] yatırdığına dair makbuzu bize ver, yoksa sana güvenmeyiz. Bize bir makbuz getirdi. Elektrik faturasıymış... Öyle getirdik amcanı işte. Tam 6 ay sonra geldi.

Katılımcılar, göçün ilk yıllarında göçmenler arasındaki sosyal ağ üzerinden göçün gerçekleştirilmesine de örnekler sunmuştur. Göç kararında köken ve varış ülkesi arasındaki gelir farklarına ek olarak istihdam güvenliği, girişimcilik için sermayeye erişimin kolaylığı ve uzun süreli risk kontrolünün sağlanması gibi etmenler de rol oynamaktadır. Göç, bireyin tek başına verdiği bir karar olmayıp aile stratejilerini de yansıtır (Castles, 2000, s. 272). Kişiler arası ağlar şeklindeki göç ağları göçmenleri akrabaları, arkadaşları ve ortak toplulukları ile bağlayarak uluslararası hareketlilik ihtimalini artırır çünkü hem maliyet ve riskleri düşürür hem de istihdama erişim için kullanılabilir bir sosyal sermaye inşa etmektedir (Hao ve Kawano, 2001, s. 376). Göçmenler arasındaki ulusötesi sosyal ağlar ülkeler arasında bilgi, sosyal ve ekonomik destek ağları oluşturarak göçe karar verme sürecinde önemli rol oynamaktadır (Boyd, 1989, s. 644). Bu konuda Berlin'de inanç-temelli bir dernekte görüşülen, 1968'de Almanya'ya göç etmiş olan 72 yaşındaki erkek katılımcı göç kararı ve göç sonrası iş değiştirme tecrübesini şöyle anlatmaktadır:

Abim Frankfurt yakınlarında bir köydeydi. Onun resmî istek yapması üzerine geldim. 2 sene konfeksiyon üstüne çalıştım. Orası köy yeri olduğu için sakin bir hayat vardı tabi ama kazanç azdı. Berlin'e geldim sonra. Çünkü burada başka akrabalar da vardı. Doğu-Batı Berlin ayrı olması nedeniyle Berlin mahrum bölge sayıldığı için devlet ayrıyeten ücret öderdi...

Sivil Katılım

Daha önce ifade edildiği üzere göçmen derneklerinin yatay ağları topluluk oluşturma işlevi de göstermektedir. Sennett (2017, s. 44) göçmenlerin bu dernekler üzerinden “yerel bir karaktere sahip aktif bir kamusal hayat” inşa ettiklerini ve toplumun daha büyük kurumları ile kendi yaşam dünyaları arasında dolayım sağladıklarını ifade etmektedir. Göçmen dernekleri sosyal ve sivil becerilerin öğrenildiği yerlerdir, üyeler nasıl toplantı düzenleyeceklerini, kamusal alanda kendilerini ifade edeceklerini, dilekçe yazacaklarını, topluluklarının ihtiyaçları için proje tasarlayacaklarını ve kamusal meseleleri müzakere edeceklerini öğrenirler (Putnam, 2000, s. 338–339). Bu derneklerde bir araya gelen bireyler güçlü bir cemaat duygusu/bilincine sahip olduğunda cemaat içinde karşılaştıkları sorunları değiştirmek için motivasyonları daha yüksek olmaktadır (Liu ve Besser, 2003, s. 351). 1964'te Almanya'ya göç etmiş olan, Köln'de inanç-temelli bir dernekte görüşülen 78 yaşındaki erkek katılımcı dernek kurma süreçlerinde aldığı rolü ve bu süreçte tecrübe ettiği ikincil sosyalizasyon sürecini şu sözlerle aktarmaktadır:

Bina alımlarında falan camilerin, daha ziyade ben giderdim, ticaretle uğraştığım için. Uzman olarak bina değerlendirme raporu yapardım. İşte elektriği eski, borular değişmeli gibi incelerdim, fiyat belirlerdim. Mimar mühendis değilim ama işin içine girince bir şeyler öğrendik işte. 1984'te 3 milyon marka burayı [dernek binasını] satın aldık. Hala derneğine üyeyim de artık yönetimde değilim, kurucu üyeyim. Bu çalışmalar, bir hobi mi diyelim [gülüyor], devam ediyor... Geliyoruz burda birbirimize moral veriyoruz, böyle yaşayıp gidiyoruz.

Frankfurt'ta inanç-temelli bir dernekte görüşülen, 1970'te göç etmiş olan 77 yaşındaki bir diğer erkek katılımcı da dernek kurma sürecinde göçmenlerin nasıl bir iş bölümü yaparak birlikte çalıştıklarını şöyle açıklamaktadır:

Burası oto galerisiydi, çöplük haldeydi. 7 milyona aldık, 3 milyon içine masraf ettik. İşçiliğine para vermedik, kendimiz yaptık, sıvasıdır döşemesidir. İşten gelen, vakti olan herkes evine gitmezden önce geldi burada çalıştı. Bu hale öyle getirdik.

Göçmen derneklerinin sosyal aktörler olarak ne kadar etkin olacağına varış ülkesinin göç politikaları ve varış toplumunun göç ve göçmenlere yönelik algı ve tutumları önemlidir. Göçmenlerin kurduğu derneklere göçmenlerin yanı sıra yerel yönetimin de maddi destek sağladığı görülmüştür. Frankfurt'ta görüşülen, Almanya'ya 1962'de göç etmiş olan 74 yaşındaki erkek katılımcı görüşmenin yapıldığı sosyal kulübe yerel yönetimin desteğini şöyle açıklamaktadır:

Belediye buranın elektrik masrafını karşılar, kirasını destekler sosyal bir yer olduğu için. Herkese açıktır. Müzik gösterileri olur, 2 haftada bir şu sahneye değişik gruplar gelir. Üye olmayanlara da açık. Biz üye değiliz mesela, istediğimiz zaman geliyoruz. Geçenlerde 50. yılı kutlandı bu kulübün.

Göçmen derneklerinin bir diğer rolü de “kolektif/müşterek kimlik” sağlaması olup, göçmenlerin toplumun bütünü ile farklarını ortaya koymasını, “biz” yani aidiyet duygusu geliştirmesini sağlamaktadır (Moya, 2005, s. 839; Portes ve Sensebrenner, 1993, s. 1328; Schrover ve Vermeulen, 2005, s. 823). Bu araştırmanın katılımcıları arasında aidiyet duygusu ile belli bir göçmen derneğine katılımı özellikle tercih edilmesi ile sıklıkla karşılaşılmıştır. Köln’de evinde görüşülen 1977’de Almanya’ya aile birleşmesi göçü ile göç etmiş olan 63 yaşındaki bir kadın katılımcı inanç-temelli bir dernekte gönüllü çalışmaktadır ve dernek seçimini şöyle açıklamaktadır:

Perşembe günleri camiye gider lahmacun hazırlarız 10 kişi falan, her hafta 700, 800 tane lahmacun yapıyoruz. Camide satılıyor, parası camiye kalıyor... Ben kendi camime alıştım, ayağımın alıştığı camiye gidiyorum.

Bu alıntıda görüldüğü üzere göçmen dernekleri katılımcıların gönüllü çalışma biçimindeki sivil katılımında rol oynamaktadır. Gönüllü çalışmalar içinde kermeslerin organizasyonuna yardım etme, gençler için düzenlenen eğitsel etkinliklerde rol alma, festivallerde görev alma gibi çeşitli etkinlikler vardır. Bazı katılımcılar gönüllü çalışma yapmamakta, derneklere temel olarak sosyalleşmek amacıyla katılmaktadır. Katılımcılardan bazıları tek bir göçmen derneğine katılmakta iken bazıları pek çok derneğe katılmaktadır. Köln’de evinde görüşülen 1974’te Almanya’ya göç etmiş olan 67 yaşındaki bir kadın katılımcı eğitim, spor ve inanç temelli katılımları için farklı göçmen derneklerine katılmaktadır. Bunlardan spor kulübü farklı bir göçmen grubuna aittir:

Salı spora gidiyorum. Dineldiğin yerden hareket yapıyon, hanımlara özel bir salon. 2 senedir gidiyorum. Yürüyüş de yaparım arada komşularımla. Spor salonu yabancıların, siyahlar var ya onların. Sabah 9’da başlıyok 11’de çıkıyoz. 1-2 İtalyan, 2-3 Alman var gerisi Türk. Hep beraber spor yapıyoz... Pazartesi ve Çarşamba okula gidiyorum. Okula 4 sene oldu başlayalı. Sınıf 14 kişi, iki sınıf var, biz sabah gidiyoz. 1 tane genç var 36 yaşında mı ne, o Almanca öğrenmeye geliyor. Gerisi hep yaşlı, 60’dan aşağı kimse yok. Bir tane 55 [yaşında biri] geldi, o gelir gelmez söktü [okumayı öğrendi]... Okuldan mezun olunca devamlı camiye devam edicem, planım o, onu [Kur’an’ı] ilerleteyim azcık diye...Geçen sene gezi turuna karıştım. [Dernekte] 53 kişiydik Gaziantep’e indik, oradan Urfa’ya geçtik, Mardin’e, Diyarbakır’a, Adıyaman’a geçtik.

Bu derneklerin Tilli’nin (2004) bahsettiği “ağ yoğunluğu” üzerinden birbirleri ile “bağ” kurarak ortak çalıştığı da görülmektedir. Bu bağlı dernekler sayesinde bireyler, üyesi olmadıkları derneklerin kaynaklarına da erişim sağlamaktadır. Spor kulüpleri, politik örgütler, iş örgütleri, dini örgütler, kültürel örgütler gibi çok çeşitlilikte eylem alanları olan bir grupta, grup sosyal sermayesinin bu çeşitliliği yakalayamayan bir diğer gruba göre daha yüksek olması beklenmektedir (Tillie, 2004). Frankfurt’ta kül-

tür-temelli bir dernekte görüşülen, Almanya'ya 1970'te öğretmen olarak göç etmiş olan 72 yaşındaki erkek katılımcı birden çok derneğe ya üyedir ya da üye olmasa da bu derneklere düzenli olarak katılmaktadır. Bu katılımcının aşağıdaki alıntıda bahsettiği “daha çok insana bilginin ulaştırılması için dernekler arası iş birliği” örneği, göçmenlerle göçmen olmayan toplumun birlikte kurduğu bir sağlık vakfı ile göçmenlere ait inanç-temelli bir dernek arasındaki ağ ilişkisini göstermektedir:

Sağlık Vakfı'nın resmî üyesiyim. Mesela hastalığımı anlatamayanlar için, mesela sırtım ağrıyor demiyor da dalım ağrıyor diyor, bunun gibi bazı şeyleri anlatmakta zorluk çekenlere yardım ediyoruz. Eyaletlerde doktor arkadaşlar var, mesela Almancan yetersizse doktora gideceğin zaman arıyorsun yerini söylüyorsun, biz sizi yardımcı olacak bir doktora yönlendiriyoruz... Yardım almak için üye olmak gerekmiyor. Frankfurt'ta yardım edilecek bir şey varsa mesela ben yardım ediyorum... Bunun dışında beslenmeyle ilgili camide seminerler veriyoruz. Geçen, enerji tasarrufu ile alakalı camide seminer verdik... Sosyal binada yapılıncı pek kimse gelmiyor, camide yapınca halka daha çok ulaşıyor. Buna benzer yararlı işler yapıyoruz...

Göçmenlerin kurduğu derneklerin hem göçmen toplulukları hem de varış ülkesi toplumu için yerine getirdiği işlevlerden biri de bu gruplar arasında dolayım sağlamasıdır. Bu durum göçmen grupları arasında da mevcuttur. Sosyal, kültürel ve politik anlamda karşıt görüşlerde yer alan yerel göçmen derneklerinin çeşitli konularda düzenli olarak iletişim kurduğu görülmektedir (Vermeulen, 2005, s. 960). Göçmen derneklerine makro perspektiften bakıldığında, bunların sağladığı sosyal ağların bireysel aktörler ile daha büyük yapısal güçler arasında dolayım sağladığı anlaşılmaktadır (Boyd, 1989, s. 661). Van Londen, Phaet ve Hagendoorn (2007, s. 1221) araştırmalarında, göçmen dernekleri üzerinden göçmen gruplarının diğer grupların derneklerine de erişim sağladığını ifade etmektedirler. Uslaner ve Conley'in (2003, s. 334) çalışmalarına göre göçmen gruplar bu türlü katılım gerçekleştirdiklerinde, kolektif problemlerin çözümü için farklı grupların birbiri ile etkileşim kurduğu daha geniş bir sosyal ağ ortaya çıkarmaktadır. Göçmen derneklerinin bireyler-farklı gruplar-makro yapı arasında dolayım sağlama işlevi, derneklerin izole ya da bağlı bir karakter taşımasından etkilenmektedir.

Sonuç

Bu araştırmanın katılımcılarının katıldıkları dernekler arasında aracı sosyal sermaye yerine dayanışmacı sosyal sermaye öne çıkmaktadır. Çalışma grubunda ortaya çıkarılan dernekler arasında izole karakterde olanların daha yaygın olduğu ve bu izole derneklerin yatay sosyal ağlarında güçlü bir dayanışmacı sosyal sermayenin gömülü olduğu görülmüştür. Bununla birlikte araştırmanın sınırlılıkları vardır. Araştırmada hemşeri derneklerine, politik-temelli derneklere, iş-temelli derneklere ulaşılamamıştır. Farklı dernek tiplerini kapsayan araştırmalara ihtiyaç vardır. Yine göçmenlerin bu dernekler üzerinden ortak kredi havuzları gibi ekonomik kaynakları varsa da bunlar hakkında bilgi edinilememiştir. Son olarak yerel/genel yönetimle görüşme yapılmamıştır.

Göçmenlerin kurdukları dernekler çok çeşitlilikte ihtiyaçları karşılamaktadır. İnanç-temelli, politik-temelli, hemşeri-temelli örneklerde olduğu gibi aidiyet vurgusu yüksek olan dernekler olduğu gibi; göçmenlerin istihdam piyasasındaki pozisyonlarını temel alan ya da boş ve serbest zaman aktivitelerini odağına alan dernekler de tarih boyunca göçmenler tarafından kurulmuştur. Bazı göçmen derneklerinin resmî bir binası, yazılı statüsü, üyelik kuralları, üyelere beklenen resmî görevler üzerinden şekillenen resmî bir statüsü bulunmakla birlikte; resmî kaydı bulunmadığı halde “müdavimlerine” düzenli bir gönüllü çalışma ortamı ve sosyalleşme imkânı sağlayan formları da yer almaktadır. Moya'nın (2005, s. 835) çalışmasına göre resmî statüsü olan göçmen derneklerinin aktif olarak toplumsal hayata tutunması, resmî olmayanlardan daha kısa süreli olmaktadır. Bununla birlikte sosyal bilimsel literatürde yasal kimliği olup resmî politikalarla meşgul olan veya varış ülkesinin devleti ile doğrudan muhatap olan daha büyük ve kurumsallaşmış göçmen dernekleri daha çok dikkate alınmaktadır. Bu durum göçmen derneklerinin ve hem göçmen hem de varış ülkesi toplumları için oynadıkları rolün anlaşılmasında gerçekçi olmayan bir resim ortaya koymaktadır. Göçmenlerin aile dışı sosyalleşmesinde önemli bir rolü olan bu göçmen derneklerinin resmî olmayan formlarına dair yeni çalışmalar yapılması gereklidir. Bu çalışmalarda farklı göçmen kuşaklarının derneklerle kurdukları ilişkilerdeki farklılıklar ve ayrıca cinsiyet temelli farklar önemsenmelidir. Zira Buffel'in (2017) çalışması göstermektedir ki kadın göçmenlerin dernek kullanımı ve derneklerden beklentileri erkeklerden farklıdır. Yine, ilerleyen yaşla birlikte göçmen derneklerinin sosyal ağ ve sosyal destek sağlama potansiyeli sosyal ağdaki zorunlu kayıpları telafi etmeleri nedeniyle önem kazandığı için bu noktayı dikkate alan çalışmalara ihtiyaç vardır. Çünkü kadınların ortalama yaşam süresi erkeklerden daha uzundur.

Cramm ve Nieboer'ın (2015, s. 151) Hollanda'daki araştırma sonuçlarına göre yerlilere kıyasla daha düşük sosyal sermayeleri olan göçmenlerin, düşük eğitimi ve düşük gelir seviyesine sahip kişilerin ve yaşlıların sosyal sermayesinin desteklenmesi özellikle önemlidir. Yerel ve genel yönetimlerin göçmen derneklerine ihtiyaç duydukları ekonomik desteği sağlaması, resmî statülerini güçlendirmesi, iş birliği kurması bu dernekleri kullanan yaşlı göçmenler için anlamlı bir adım olacaktır. Bununla birlikte yönetim mekanizmalarının bu derneklerin işleyişlerine ne kadar dahil olması gerektiği de dernek üyeleri ile müzakere edilerek kararlaştırılmalıdır. Çünkü desteğin yerini müdahalenin alması durumunda derneklerin sosyal birer aktör olma potansiyeli düşmektedir.

Ip, Lui ve Chui (2007, s. 733) Avusturalya'daki yaşlı göçmenlerin çocukları ve sosyal hizmet görevlileri ile ilişkileri üzerine yaptıkları araştırma sonucunda, merkezi ve yerel yönetimlerin kent ve cemaat hizmetleri planlaması dahilinde yaşlı göçmenlere yönelik dernekleri desteklemesinin önemine işaret etmektedir. Bu dernekler özel bir buluşma noktası ve sosyal aktivite sağlayarak sosyal katılımı güçlendirdiği

gibi; politikalar hakkında ve sosyal ve sağlık hizmetlerine erişim konusunda bilgi sağlayan kamusal bir rolleri de vardır. Yaşlıların kullanabildiği göçmen dernekleri sosyal izolasyonun aşılmasında önemlidir (Scharlach ve Lehning, 2013, s. 129). Göçmen derneklerine güçlü bir sosyalleştirme potansiyeli atfedilmekte ve Tocquevilleci bir yaklaşımla derneklerin üyelerine tolerans ve diğerlerine saygı da dahil sosyal değerleri kazandıran demokrasi okulları olarak işlev gördükleri yönünde bir yaklaşım bulunmaktadır (Warren, 2001'den akt., Van der Meer, 2016, s. 63). Bu konuda farklı tipte göçmen derneklerini ve yaşlı göçmenleri odağa alan araştırmalara ihtiyaç vardır. Türkiye'den Avrupa'ya göçle kurulan derneklerin ortak kimlik oluşturma ve bunların politik işlevleri üzerine yapılmış çalışmalar olsa da sosyal ve sivil boyuta odaklanan yeni çalışmalara özellikle yaşlılar odağında ihtiyaç vardır.

Bildirimler

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar; bu araştırmanın yürütülmesi, yazarlığı ve çalışmanın yayımlanması ile ilgili çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar; bu araştırmanın yürütülmesi, yazarlığı ve çalışmanın yayımlanması için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Immigrant Associations and Social Capital: The Case of Older Turkish Immigrants in Germany

Ferhan Saniye Palaz¹

Abstract: Transnational aging is one of the consequences of international migration and older migrants constitute a considerable part of the aging population in Europe and North America. Immigrant associations play a significant role in the life of older migrants. It can be claimed that the post-migratory circumstances cause a demand for immigrant associations as a response of needs that emerge through the migration process. This article evaluates immigrant associations with a perspective of social capital theory by phenomenological research design. The study group consists of interviewees who are healthy enough to participate social life unassisted. There are eighteen participants who were 60+ years-old. Respondents have been recruited using snowball sampling. In-depth interviews were performed in 2016 in Germany. The interviewees engaged with the following associations: faith-based associations, cultural associations, sports clubs, social clubs, and educational clubs. The majority of associations were isolated with a strong bonding social capital. Connected associations with bridging social capital was less common. While the main function of these associations was socialization and social support, cultural and fraternal purposes were pronounced as well. The horizontal social networks established in these associations formed a shared identity in addition to community building. They provided social support resources for their members and attendees but also migrants without any membership and also former members.

Keywords: migration • older adults • transnational aging • immigrant associations • social capital

1 Ferhan Saniye Palaz (PhD Candidate), Department of Sociology, Faculty of Letters, İstanbul University, İstanbul Turkey. Email: ferhanpalaz@gmail.com

Atıf: Palaz, F. S. (2020). Immigrant associations and social capital: The case of older Turkish immigrants in Germany. *Toplumsal Değişim*, 2, 157–187.

Transnational aging is one of the consequences of international migration. Immigrants constitute a considerable part of the aging population, especially in Europe and North America. While many studies exist on older immigrants' citizenship and retirement rights, their intentions to return to their country of origin, and access to healthcare services, the social aspect of the issue has recently sparked relative interest. Immigrant associations play a significant role in the life of older immigrants. This article evaluates immigrant associations with a perspective of social capital theory to contribute to the Turkish literature with a focus on the first-generation Turkish immigrants who live in Germany.

Although the establishment of immigrant associations is influenced by the civic habits of both the country of origin and the country of destination, it is mainly reinforced by the migration itself. It can be claimed that the post-migratory circumstances cause a demand for immigrant associations as a response of needs that emerge through the migration process. The basic function of immigrant associations is social network which implies more than the simple companionship in leisure time. Immigrants provide each other social support through these social networks. The governmental policies towards immigration and immigrant associations and the attitude of society toward migrants have an influence on these associations' administrative activities and how influential they can be as social actors.

The social support types that are embedded in these associations can be themed under economic issues such as sharing information about job market opportunities and start-up capital for entrepreneurs. The social support can occur as assisting each other with formal papers in the language of the destination country for health care and retirement procedures. Additionally, associations are a place to share the burden of being a new migrant in an unknown setting or, in case of being an older migrant, sharing the unique challenges of ageing out of the country that they were born. The associational life enables forming a collective identity and political representation, and integrates immigrants with the country of destination at the institutional level.

When it comes to assess the social capital of associations, a cornerstone of social capital research is the distinction of "bonding social capital" which refers to a more homogeneous social interaction within the group and "bridging social capital" which refers to a wider social network that includes different immigrant groups and the main-stream society. These associations can establish a strong bonding social which also can accumulate bridging social capital based on the character of the association which can either be "isolated" or "connected". Isolated associations embodies a social capital resource which is limited by their own members and they can produce a strong bonding social capital within the group. In turn, connected associations additionally offer their members the social support resources of other associations by being connected to wider society with a bridging social capital.

This study uses the phenomenological research design and aims to interpret the role migration associations have in the social capital of older immigrants who reside in the country of immigration after migrated from Turkey to Germany at a young age. Since the focus is on their engagements in associational activities, the study group consists of interviewees who are healthy enough in old age to participate social life unassisted. There are eighteen participants who were 60+ years-old. Respondents have been recruited using snowball sampling.

In-depth interviews were performed in 2016, five in Berlin, seven in Cologne, and six in Frankfurt. The research has been carried out in Turkish by using a semi-structured questionnaire form in faith-based associations, social clubs, cultural associations, and participants' homes. All interviews have been conducted individually. The problem-centered interview has been chosen as the data collection technique. The interviews give insight into 1) what types of associations the interviewees engage in, 2) what kind of social network and social support these associations embodies for the interviewees and, 3) the interviewees' contributions to these associations as attendees. Audio recordings of the collected data has been transcribed for systematic interpretation and descriptive analysis. After determining the themes, systematic analysis has been performed by defining the correlation between themes and transcripts.

The interviewees engaged with the following associations: faith-based associations, cultural associations, sports clubs, social clubs, and educational clubs. Some interviewees were official members but there were also ones without any official membership. The majority of the associations were isolated with a strong bonding social capital. Associations with bridging social capital was less common in the study group. While the main function of these associations was socialization and social support, cultural and fraternal purposes were pronounced as well. They play an important role for older immigrants in having social networks outside the family. As losing family members and friends is inevitable in old age, the function immigrant associations have of providing a social network and support gains even more importance for older adults. They were also important for creating a space that makes possible to socialize without paying any fees on the contrary to restaurants and cafes. Consequently, they are important for social inclusion of older migrants. The horizontal social networks established in these associations formed a "shared identity" in addition to "community building." A strong bonding social capital was embedded in these horizontal networks. The associations provided social support resources and solidarity for their members and attendees. But their sphere of social support included migrants without any membership and also former members who can no longer attend due to their limited physical mobility as a natural result of aging. The associations in this study differed greatly concerning their religious, cultural, and political tendencies and the interviewees preferred to attend one over another

purposefully. Some participants took part in the development of these associations as well as being a volunteer in their older years. These associations play a role in their civic participation.

One limitation of this study is that there was no attendee in the study group who participates hometown associations, politics-based associations, or work-based associations. Further research covering different types of associations, including unofficial ones, is needed. Associations have the potential to mediate between the immigrant communities and the host society. This function is affected by their either isolated or connected characters. This study did not achieve to give an adequate picture of connected associations. Another limitation is the gender division of the study group which consists more male participants (i.e. 13 men) and less female participants (i.e. 5 women) due to the difficulty of encountering female participants in public spaces that this research was conducted.

Further studies should take into consideration the gender and generation-based differences in socializing in these associations. Although there are studies on the political functions of associations established by migrants from Turkey to Europe, new studies focused on the social and civic dimensions are needed, especially there are focused on older adults.

Acknowledgements: This is an extended abstract of the article entitled “Göçmen Dernekleri ve Sosyal Sermaye: Almanya’daki Yaşlı Türk Göçmenler Örneği” published in *Toplumsal Değişim*.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Adıgüzel, Y. (2004). *Kimliğin korunmasında ve üretilmesinde Türk derneklerinin rolü, Almanya / Köln örneği* (Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Adıgüzel, Y. (2013). Dayanışma ağları üzerinden Eskişehir’de siyaset ve göçmenlik algısı. *Sosyoloji Dergisi*, 3, 73–94.
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan modernite* (S. O. Çavuş, Çev.). Can.
- Beito, D. T. (2000). *From mutual aid to the welfare state: Fraternal societies and social services, 1890-1967*. The University of North Carolina Press.

- Blakemore, K. (1999). International migration in later life: Social care and policy implications. *Ageing and Society*, 19, 761–774.
- Boyd, M. (1989). Family and personal networks in international migration: Recent developments and new agendas. *The International Migration Review*, 23(3), 638–670.
- Buffel, T. (2017). Ageing migrants and the creation of home: Mobility and the maintenance of transnational ties. *Population, Space and Place*, 23, 1–13.
- Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Blackwell.
- Castles, S. (2000). International migration at the beginning of the twenty-first century: Global trends and issues (pp. 269–281). UNESCO.
- Castles, S., & Kosack, G. (1973). *Immigrant workers and class structure in Western Europe*. Oxford University Press.
- Cheong, P. H., Edwards, R., Goulbourne, H., & Solomos, J. (2007). Immigration, social cohesion and social capital: A critical review. *Critical Social Policy*, 27(1), 24–49.
- Ciobanu, R. O., Fokkema, T., & Nedelcu, M. (2017). Ageing as a migrant: vulnerabilities, agency, and policy implications. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(2), 164–181.
- Cordero-Guzmán, H. R. (2005). Community-based organisations and migration in New York City. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(5), 889–909.
- Cramm, J. M., & Nieboer, A. P. (2015). Building social capital may protect against loss of well-being among older people. In F. Nyqvist & A. K. Forsman (Eds.) *Social capital as a health resource in later life: The relevance of context* (pp. 145–154). Springer.
- Creswell, J. W. (2016a). *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları* (M. Bütün ve S. B. Demir, çev. ve Ed.). Eğiten Kitap.
- Creswell, J. W. (2016b). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (M. Bütün ve S. B. Demir, çev. ve Ed.). Siyasal Kitabevi.
- Duman, B., & Alacahan, O. (2011). Sosyal sermaye/güven boyutunda etniklik. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 181–208.
- Dwyer, P., & Papadimitriou, D. (2006). The social security rights of older international migrants in the European Union. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32(8), 1301–1319.
- Erder, S. (2006). *Refah toplumunda getto*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fokkema, T., & Naderi, R. (2013). Differences in late-life loneliness: A comparison between Turkish and native-born older adults in Germany. *Eur J Ageing*, 10, 289–300.
- George, M., & Fitzgerald, R. (2012). Forty years in Aotearoa, New Zealand: White identity, home and later life in an adopted country. *Ageing & Society*, 32, 239–260.
- Gök, M. (2015). Türkiye’de sivil toplum kuruluşları ve sosyal sermaye. *Sosyoloji Konferansları*, 52, 655–683.
- Gönc-Şavran, T. (2018). Sosyal sermaye ve sağlık arasındaki ilişki: Ampirik çalışmalar ne gösteriyor? *Journal of Economy Culture and Society*, 57, 53–91. <https://dx.doi.org/10.26650/JECS413503>
- Gray, A. (2009). The social capital of older people. *Ageing & Society*, 29, 5–31.
- Hao, L., & Johnson, R. W. (2000). Economic, cultural, and social origins of emotional well-being comparisons of immigrants and natives at midlife. *Research on Aging*, 22(6), 599–629.

- Heikkinen, S. J., & Lumme-Sandt, K. (2013). Transnational connections of later-life migrants. *Journal of Aging Studies, 27*, 198–206.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. (1999). *Global transformations: Politics, economics and culture*. Polity.
- Ip, D., Lui, C. W., & Chui, W. H. (2007). Veiled entrapment: A study of social isolation of older Chinese migrants in Brisbane, Queensland. *Ageing & Society, 27*, 719–738.
- Koopmans, R., & Schaeffer, M. (2016). Statistical and perceived diversity and their impacts on neighborhood social cohesion in Germany, France and the Netherlands. *Social Indicators Research, 125*, 853–883.
- Kümbetoğlu, B. (2012). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. Bağlam.
- Lancee, B., & Dronkers, J. (2011). Ethnic, religious and economic diversity in Dutch neighbourhoods: Explaining quality of contact with neighbours, trust in the neighbourhood and inter-ethnic trust. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 37*(4), 597–618.
- Lee, Y., & Moon, S. (2011). Mainstream and ethnic volunteering by Korean immigrants in the United States. *Voluntas, 22*, 811–830.
- Letki, N. (2008). Does diversity erode social cohesion? Social capital and race in British neighbourhoods. *Political Studies, 56*(1), 99–126.
- Levels, M., Scheepers, P., Huijts, T., & Kraaykamp, G. (2015). Formal and informal social capital in Germany: the role of institutions and ethnic diversity. *European Sociological Review, 31*(6), 766–779.
- Lin, N. (1999). Building a network theory of social capital. *Connections, 22*(1), 28–51.
- Liu, A. Q., & Besser, T. (2003). Social capital and participation in community improvement activities by elderly residents in small towns and rural communities. *Rural Sociology, 68*(3), 343–365.
- Lolle, H., & Torpe, L. (2011). Growing ethnic diversity and social trust in European societies. *Comparative European Politics, 9*(2), 191–216.
- Mayring, P. (2011). *Nitel sosyal araştırmaya giriş* (A. Güçüş ve M. S. Durgun, Çev.). Bilgesu.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Sage.
- Moya, J. C. (2005). Immigrant and associations: A global and historical perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 31*(5), 833–864.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD, 2014). *Society at a glance 2014: OECD social indicators*. Author. https://dx.doi.org/10.1787/soc_glance-2014-en
- Oliver, J. E., & Mandelberg, T. (2000). Reconsidering the environmental determinants of white racial attitudes. *American Journal of Political Science, 44*(3), 574–589.
- Özmete, E. (2010). Sosyal kapitali yapılandırmak: sosyal iletişim ağı ve yardımseverlik-gönüllülük. *Aile ve Toplum, 11*(6), 83–104.
- Palaz, F. S. (2015). *Hollanda'da yaşayan Türk vatandaşlarının aktif yaşlanma süreci: Nitel bir araştırma* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Palaz, F. S. (2020). The social networks and engagements of older Turkish migrants in Germany. *Open Journal for Sociological Studies, 4*(2), 79-92. <https://doi.org/10.32591/coas.ojss.0402.03079p>
- Palmberger, M. (2017). Social ties and embeddedness in old age: Older Turkish labour migrants in Vienna. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 43*(2), 235–249.

- Paxton, P. (1999). Is social capital declining in the United States? A multiple indicator assessment. *American Journal of Sociology*, 105(1), 88–127.
- Portes, A. (1998). Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, 1–24.
- Portes, A., & Sensenbrenner, J. (1993). Embeddedness and immigration: Notes on the social determinants of economic action. *The American Journal of Sociology*, 98(6), 1320–1350.
- Putnam, R. D. (1993) *Making democracy work. Civic traditions in Modern Italy*. Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone*. Simon & Schuster.
- Putnam, R. D. (2007). E pluribus unum: Diversity and community in the twenty-first century (The 2006 Johan Skytte Prize Lecture). *Nordic Political Science Association*, 30(2), 137–174.
- Ryan, L., Sales, R., Tilki, M., & Siara, B. (2008). Social networks, social support and social capital: The experiences of recent Polish migrants in London. *Sociology*, 42(4), 672–690.
- Schrover, M., & Vermeulen, F. (2005). Immigrant organisations. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(5), 823–832.
- Scrivens, K., & Smith, C. (2013). *Four interpretations of social capital: An agenda for measurement* (OECD Statistics Working Papers no. 2013/06). OECD Publishing.
- Sennett, R. (2017). *Yabancı: Sürgün üzerine iki deneme* (T. Birkan, Çev.). Metis.
- Sunata, U. (2013). Göçmen işçinin sıla hasreti: Bir yabancılaşma hikâyesi. *Sosyoloji Dergisi*, 3(27), 197–218.
- Sunata, U. (2014). Tersine beyin göçünde sosyal ağların rolü: Türkiyeli mühendislerin Almanya'dan geriye göç deneyim ve algıları. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(34), 85–96.
- Stolle, D., Soroka, S., & Johnston, R. (2008). When does diversity erode trust? Neighbourhood diversity, interpersonal trust and the mediating effect of social interaction. *Political Studies*, 56, 57–75.
- Şahin-Kütük, B. (2015). Türkiye'den Batı Avrupa'ya işçi göçünün sosyolojik çalışmalarına yansımaları. *Sosyoloji Konferansları*, 52, 609–654.
- Şahin-Kütük, B. (2017). Hollanda'ya gerçekleştirilen Türk göçü ve ulusötesi faaliyetler. *Sosyoloji Konferansları*, 55, 85–106.
- Şentürk, M. (2015). Sonuç ve tartışma: Bir yaşam alanı olarak kent ve İstanbul'da yaşlanmak. *İstanbul'da yaşlanmak İstanbul'da yaşlıların mevcut durumu araştırması* (M. Şentürk ve H. Ceylan, Ed., s. 283–342). Açılım Kitap.
- Theurer, K., & Wister, A. (2010). Altruistic behaviour and social capital as predictors of well-being among older Canadians. *Ageing & Sociology*, 30, 157–181.
- Tillie, J. (2004). Social capital of organisations and their members: explaining the political integration of immigrants in Amsterdam. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(3), 529–541.
- Tocqueville, A. (2016). *Amerika'da demokrasi* (S. S. Özdemir, Çev. ve Ed.). İletişim.
- Uçar, E. (2016). Sosyal sermaye, politika, ekonomi, sağlık ve eğitim arasındaki ilişkiler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(17), 518–533.
- Uslaner, E. M. (2009, June 8-9). *Trust, diversity and segregation*. Paper presented at the Social Differentiation of Trust and Social Capital (CINEFOGO WP 33), Aalborg, Denmark.
- Uslaner, E. M., & Conley, R. S. (2003). Civic engagement and particularized trust - The ties that bind people to their ethnic communities. *American Politics Research*, 31(4), 331–360.

- Van Londen, M., Phalet, K., & Hagendoorn, L. (2007). Civic engagement and voter participation among Turkish and Moroccan minorities in Rotterdam. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(8), 1201–1226.
- Vermeulen, F. (2005). Organisational patterns: Surinamese and Turkish associations in Amsterdam, 1960–1990. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(5), 951–973.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.
- Yurdakul, G. (2009). *From guest workers into Muslims: The transformation of Turkish immigrant associations in Germany*. Cambridge Scholars Publishing.
- Yüksel, H. ve Hiçdurmaz, Z. (2019). “Misafir işçiden” “yaşlı göçmene” Avrupa’da yaşlanan göçmenlerin sorunları: Fransa örneği. *Journal of Economy Culture and Society*, 59, 213–234.